

Francina Maria Segura Mateu

**L'ALIMENTACIÓ MERCANTILITZADA:
Revisió narrativa sobre les conseqüències del sistema
agroalimentari per a la salut
i alternatives transformadores**

TREBALL DE FINAL DE GRAU

Dirigit per la Dra. Lucía Tarro Sánchez

Grau de Nutrició Humana i Dietètica

Reus
Curs 2020-2021

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

TREBALL DE FI DE GRAU. FMCS**FITXA D'AVALUACIÓ DEL TUTOR**

L'avaluació del treball pràctic tindrà en compte la nota referida pel tutor respecte a la memòria impresa i el seguiment del treball. El resultat de l'avaluació del tutor ha de ser favorable per tal que l'alumne pugui presentar i defensar el treball i representa el 25 % de la nota total del treball escrit (salvo excepcionalitat per la pandèmia).

ENSENYAMENT: Dietètica i Nutrició Humana

NOM DE L'ALUMNE: Francina Maria Segura Mateu

TÍTOL DEL TREBALL: L'ALIMENTACIÓ MERCANTILITZADA: Revisió narrativa sobre les conseqüències del sistema agroalimentari per a la salut i alternatives transformadores

SEGUIMENT I AVALUACIÓ DEL TREBALL PER PART DEL TUTOR DEL TREBALL PRÀCTIC (0-10)	
Ha mostrat capacitats d'anàlisi, síntesi i raonament al llarg del treball	9
El seu grau d'implicació durant el desenvolupament del treball ha estat elevat	10
El procés d'elaboració del treball ha estat continuat	8,5
Ha mostrat habilitat de cerca i gestió de la informació	10
Ha mostrat capacitat d'organització i planificació	9
Ha seguit la normativa pròpia del Centre en quan a la presentació escrita del treball	10
El treball és ordenat i redactat amb cura, expressant-se correctament amb la llengua escollida	10
Els resultats del treball són originals	10
El treball presentat supera les expectatives del tutor	10
<u>Comentaris del tutor</u> L'estudiant Francina Segura ha mostrat interès i autonomia durant el llarg del treball fent una cerca exhaustiva del tema. L'ànim a continuar aquesta cerca i poder publicar els resultats.	
MITJANA DE LA NOTA DEL TUTOR (0-10)	9,6

AVALUACIÓ: FAVORABLE ☒

NO FAVORABLE ☐

NOM I SIGNATURA DEL TUTOR*: Lucía Tarro Sánchez

Reus , a 24 de maig de 2021

ÍNDEX DE CONTINGUTS

RESUM.....	4
INTRODUCCIÓ	5
METODOLOGIA	6
RESULTATS.....	9
INSEGURETAT ALIMENTÀRIA: LES SEVES DIMENSIONS	9
CAUSES I CONSEQÜÈNCIES DE LA INSEGURETAT ALIMENTÀRIA AL MÓN	11
<i>Règim alimentari corporatiu (RAC)</i>	11
<i>Polítiques públiques i conseqüències per a la salut</i>	12
ALTERNATIVES TRANSFORMADORES: LA SOBIRANIA ALIMENTÀRIA	13
<i>Agroecologia: marc d'actuació</i>	13
<i>Experiències col·lectives</i>	13
<i>Governança i Institució</i>	15
DISCUSSIÓ	19
CONCLUSIONS.....	24
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	25
ANNEXES	30
ANNEX 1: LLISTA DE COMPROVACIÓ D'UNA REVISIÓ NARRATIVA	30
ANNEX 2: ABREVIATURES	30
ANNEX 3: EXTRACCIÓ DE DADES.....	31

RESUM

Introducció: Davant de l'alta prevalença en Inseguretat Alimentària (IA), es planteja 1) assenyalar la relació entre el Règim Alimentari Corporatiu (RAC) i la IA; 2) plantejar la necessitat de redefinir els paràmetres de la IA; 3) evidenciar que la IA requereix de polítiques nutricionals i de salut pública transformadores; 4) resoldre quin ha de ser el paper dels dietistes-nutricionistes a l'hora de garantir la Seguretat Alimentària (SA). **Metodologia:** Revisió narrativa la qual utilitza les bases de dades electròniques Web of Science, Scopus, Emerald insight, JSTOR i EBSCO. **Resultats:** S'han inclòs un total de 122 articles, aplicant els criteris d'inclusió i exclusió. En primer lloc, es confirma que la IA es veu alterada també pels ingressos econòmics, el control de les terres de cultiu, el gènere, la classe social, l'ètnia, la zona de residència, entre altres. En segon lloc, la obesitat ha de considerar-se també IA per l'estat de malnutrició que implica. En tercer lloc, s'exemplifiquen intervencions del RAC i les seves conseqüències. En quart lloc, s'exposen experiències col·lectives sorgides amb la intenció de generar vies alimentàries alternatives al RAC que garanteixin la SA, uns mitjans de vida dignes, la sostenibilitat, el sentiment de comunitat i la Sobirania Alimentària (SOA). Finalment, es proposen polítiques institucionals a aplicar des dels governs per garantir la SA. **Conclusions:** El RAC condueix a un model productiu insostenible a llarg termini i molt poc resilient. Des de l'agroecologia, la SOA pot ser l'alternativa que garanteixi la SA i la superació de les desigualtats socials.

INTRODUCCIÓ

La Seguretat Alimentària (SA), entesa com *food security*, segons la Organització de les Nacions Unides per l'Agricultura i l'Alimentació (FAO per les seves sigles en anglès), és "el dret de totes les persones a tenir accés en tot moment -físic, social i econòmic- a aliments suficients, segurs i nutritius per a cobrir les seves necessitats nutricionals i les preferències culturals per a una vida sana i activa"(1).

Malgrat ser una necessitat vital de totes les persones, es poden identificar desigualtats en el seu grau d'assoliment, especialment entre els grups amb baix nivell socioeconòmic i exclusió social(2). El fet de no poder garantir aquesta necessitat bàsica es deu a que l'aliment és percebut com una mercaderia i no com un dret, i per tant se'n facilita així l'especulació(3), provocant finalment una alteració en l'accés alimentari(4). Aquestes relacions socioeconòmiques i polítiques poden generar malnutrició, i per tant Inseguretat Alimentària (IA). És a dir, en un mateix món hi conviuen la *fam* i la *obesitat*, el que suposa haver adquirit certs hàbits alimentaris incompatibles amb la salut nutricional(5,6). Les condicions ambientals poden ser determinants: el nivell socioeconòmic baix, l'abastiment o accés insuficient o incorrecte(7,8), entre d'altres, podran provocar un consum poc saludable.

En cada territori existeixen unes tradicions culinàries i gastronòmiques i una manera concreta d'entendre tant l'aliment com l'alimentació. Aquests patrons alimentaris poden patir canvis(9), especialment arran del procés de globalització i amb l'arribada del menjar ràpid o "*fast food*"(10). Amb la modernització de la ciència i la tecnologia dels aliments s'han desenvolupat una gran quantitat de productes processats i ultra-processats, que avui dia arriben a la major part dels diferents punts del planeta i són els que homogeneïtzen l'oferta alimentària entre països molt allunyats entre si(11,12), anul·lant les cadenes curtes de distribució (CCD).

La cadena alimentària s'allarga cada vegada més en el recorregut entre lloc de producció i lloc de consum, i malgrat la petjada ambiental que implica pel tipus de producció intensiva(13), s'aconsegueix abaratir el preu final del producte. El Règim Alimentari Corporatiu (RAC) planteja un sistema alimentari que presenta diverses mancances, i les més estructurals són la baixa resiliència que té davant de les crisis econòmiques(14), el malbaratament alimentari (MA) que genera(15,16) i la petjada mediambiental.

Arran de la crisi de 2007, les grans superfícies comercials com els supermercats i hipermercats han augmentat el seu protagonisme en les cistelles dels consumidors. Tant és així, que des de fa dècades aposten per crear marques blanques que puguin competir amb les marques nacionals(17,18). En aquestes superfícies hi trobem productes més econòmics, amb un format més còmode i atractiu per al consumidor(19), més varietat d'aliments processats, experiències de compra més satisfactòries(20), entre d'altres. Aquest model de consum topa de

manera directa amb el que es ven habitualment als mercats municipals o petites botigues de venda al detall, on es venen aliments amb un valor nutricional més saludable(21,22). Aquests últims no poden competir amb els més grans, així que es veuran pressionats per abaratir el producte fins a haver-lo de vendre per sota del preu de producció(23).

La *Vía Campesina* és un moviment internacional que acull a milions de camperols en defensa de la Sobirania Alimentària (SOA) dels seus pobles. Cerquen la SA i la fi de les opressions de classe social, gènere i ètnia, com a reacció a les ofensives del RAC en contra de les seves necessitats més bàsiques(24). Manca una actualització bibliogràfica en format revisió de com afecta la SA i la IA a la SOA i quines solucions es poden trobar, també des de l'àmbit de la nutrició.

Les preguntes a resoldre a la present revisió bibliogràfica són: 1) Quina n'és la causa principal de la IA arreu del món? 2) De quina manera pot la SOA erradicar la IA? 3) Quin ha de ser el paper dels dietistes-nutricionistes a l'hora d'enfocar el problema i trobar solucions a la IA?

Hipòtesi

La SA podria garantir-se arreu del món si els pobles es doten de SOA per tal de poder controlar els mitjans de producció alimentaris i decidir sobre com han d'alimentar-se i cobrir les seves necessitats bàsiques.

Objectius

En la present revisió es plantegen els següents objectius d'estudi:

1) assenyalar la relació entre el RAC i la IA; 2) plantejar la necessitat de redefinir els paràmetres de la IA; 3) evidenciar que la IA requereix de polítiques nutricionals i de salut pública transformadores; 4) resoldre quin ha de ser el paper dels dietistes-nutricionistes a l'hora de garantir la SA de tota la població.

METODOLOGIA

Estratègia de cerca

Per a la revisió bibliogràfica s'han emprat les bases de dades Web of Science, Scopus, Emerald insight, JSTOR i EBSCO. D'aquesta última, s'han inclòs a la cerca Academic Search Ultimate, CINAHL, E-Journal, GreenFILE, MEDLINE i PSICODOC, pel fet d'incloure articles també de les ciències socials, permetent enfocar una perspectiva molt més dirigida als determinants socials de la salut i a les relacions polítiques i econòmiques que es descriuen al llarg del treball. El present treball inclou literatura grisa per poder incloure tesis que puguin introduir perspectives no tingudes en compte en les publicacions científiques. Així doncs, s'ha extret literatura grisa

d'Open Dissertations (d'EBSCO) i de les pàgines OpenGrey, GreyLit(25) i Dialnet. Per tant, es tracta d'una revisió bibliogràfica narrativa.

Pel que fa a l'estructura del treball s'ha seguit el model IMRiD, de les sigles Introducció, Metodologia, Resultats i Discussió. Aquest model permet proporcionar al treball original una estructura prèviament definida i indicar el procés que s'ha seguit per a la obtenció de resultats(26). S'han seguit els criteris per a la realització d'una revisió narrativa segons l'*Academy of Nutrition and Dietetics* (Annex 1).

Al no ser una revisió sistemàtica pot incloure cert risc de biaix. S'han aplicat les següents mesures per tal de reduir el risc(27): 1) establir una configuració de cerca concreta amb uns conceptes claus tancats, 2) detallar la metodologia emprada, seguir el model IMRiD, 3) establir les variables principals i secundàries, 4) crear una taula on s'hi recopil·li l'extracció de dades feta als resultats, 5) fer la cerca en bases de dades reconegudes i oficials, 6) establir criteris d'inclusió i exclusió, 7) acotar la cerca amb connectors. Tot plegat ha servit per acotar el tema d'estudi, seguir una estructura estàndard pel que fa a la metodologia, determinar els termes en què s'han d'analitzar els resultats, en cerca d'objectivitat en la metodologia i anàlisi i així poder arribar al màxim rigor científic que permet la revisió narrativa.

Criteris de selecció

Els criteris d'inclusió han estat: 1) publicacions d'entre gener de 1999 i gener de 2021, 2) incloure mínim una paraula clau, 3) articles observacionals, d'intervenció, informes i tesis doctorals, 4) publicacions en anglès, català o castellà. S'han acceptat publicacions anteriors als últims 5 anys per assegurar un nombre suficient d'articles. Els criteris d'exclusió han estat: 1) revisions, llibres, parts de llibres i entrevistes, 2) articles que no especifiquen la metodologia emprada, 3) publicacions no traduïdes a l'anglès o alguna llengua romànica, 4) sense accés disponible.

Configuració de cerca

La cerca s'ha configurat tenint en compte els criteris d'inclusió i exclusió, i s'han interrelacionat les paraules claus amb els connectors 'AND' i 'OR'. La cerca s'ha adaptat a les diferents bases de dades, però en tots els casos s'han relacionat els conceptes claus de la següent manera: (*"food security" OR "food insecurity"*) AND (*"food regime" OR "food patterns" OR "food supply chains" OR "food market" OR "food waste"*) AND *"food sovereignty"*). En català, doncs, els conceptes claus són "seguretat alimentària", "inseguretat alimentària", "règim alimentari", "patrons alimentaris", "cadena de distribució d'aliments", "mercat d'aliments", "malbaratament alimentari" i "sobirania alimentària".

Recollida de dades

La selecció dels estudis es va fer amb el programa Mendeley, per la seva funcionalitat en la gestió dels articles i documents, la possibilitat que ofereix d'importar a través de les bases de dades, i per la facilitat que proporciona a l'hora de referenciar els articles al document Word(28).

Per tal de seleccionar els articles adients per al treball s'han examinat els títols dels estudis trobats a les bases de dades electròniques. Una vegada exclosos els articles pels títols, s'ha procedit a llegir els resums d'aquests mateixos estudis per analitzar si complien els criteris d'inclusió i exclusió. Si la informació no ha estat suficient per determinar-ho, s'ha llegit l'estudi sencer. El procés de selecció l'ha dut a terme l'autora del treball (F.M.S.) i en cas de dubte s'ha consultat amb la tutora (L.T.).

Variables de l'estudi

Les variables principals de l'estudi són, en primer lloc, la seguretat alimentària, entesa com "el dret de totes les persones a tenir accés en tot moment -físic, social i econòmic- a aliments suficients, segurs i nutritius per a cobrir les seves necessitats nutricionals i les preferències culturals per a una vida sana i activa"(29), i s'avalua a través dels paràmetres antropomètrics i la ingesta calòrica. La segona variable principal és la sobirania alimentària, entesa com "el dret dels pobles a aliments nutritius i culturalment adequats, accessibles, produïts de forma sostenible i ecològica, i el seu dret a decidir el seu propi sistema alimentari i productiu"(30), i s'avalua amb el grau de control de la cadena alimentària per part dels petits productors, la seva independència econòmica, el desenvolupament sostenible, i la capacitat de desenvolupar vies de producció alternatives al règim alimentari corporatiu.

Les variables secundàries són: els patrons alimentaris, les cadenes de distribució alimentària, les formes de compra d'aliments i el malbaratament alimentari.

Extracció i gestió de dades

Es va utilitzar un full Excel realitzat per l'autora del treball, seguint els criteris per a l'extracció de dades(31), s'han identificat els següents elements: títol; autor; any de publicació; país; tipus d'estudi; grup d'estudi; metodologia; metodologia específica; objectiu; resultats; resultats de SOA. S'han recollit les dades en aquest format per guanyar transparència en la inclusió dels articles seleccionats, i classificar-los en funció dels seus objectius principals i el subtema que tracten, per després organitzar-los i comparar-los amb facilitat a l'apartat de resultats. Àdhuc, aporta informació necessària per poder avaluar la varietat de documents inclosos, que es poden consultar a l'Annex 3.

RESULTATS

El nombre de publicacions a resultats totals ha estat de 122, havent descartat prèviament les duplicades a través de l'aplicació Mendeley, se n'han acceptat finalment 27. Aquests són: 20 estudis observacionals, 4 d'intervenció, 3 tesis doctorals. De les 27 publicacions incloses, hi ha 4 estudis quantitatius, 13 qualitatius i 9 que combinaven les dues metodologies. S'han descartat els articles de revisió, sense accés disponible, aquells redactats en una llengua que no fos anglès, català o castellà, que no responen al tema del treball, o que no especifiquen la metodologia emprada. Es pot consultar a la Figura 1.

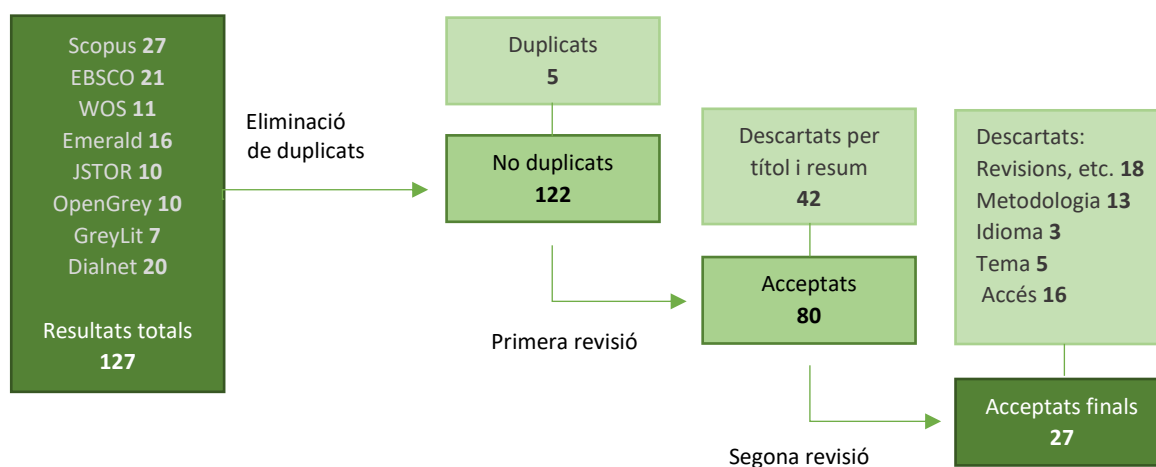

Figura 1. Diagrama de flux de la inclusió de publicacions

Inseguretat Alimentària: les seves dimensions

La IA es valora a partir de paràmetres antropomètrics i ingesta calòrica, però durant la realització del treball ha sorgit la necessitat de redefinir-la amb les dimensions que l'alteren. Es poden consultar a la Taula 1 els articles que les estudien. Les més mencionades són els ingressos econòmics, l'accés als aliments, la discriminació de gènere, la varietat dietètica i la SOA. A continuació, s'aniran exposant les variables relacionades entre si per temàtiques.

- *L'accés als aliments*(32). A. Voola et al. exposen que aquest es redueix en les dones per la dependència econòmica envers als homes de la família(33), i D. Eche ho relaciona amb els ingressos econòmics, l'ús dels aliments i la disponibilitat, que poden alterar-se per la productivitat agrícola i la rentabilitat econòmica. La disponibilitat d'aliments depèn de la diversitat de l'agrosistema, l'escassetat agrícola lligada a l'ingrés econòmic agrícola, la temporalitat d'accés, distància per a la distribució i les infraestructures de comercialització(34).

Taula 1: Les dimensions de la Inseguretat Alimentària

	D. Eche (2018)	P. Sánchez (2016)	M.G. Rodríguez (2016)	A. Voola (2018)	L. Hurtado- Bermúdez (2020)	D. Roncato (2020)	P. Weerasekara (2020)
Accés als aliments	+	-	-	+	-	+	-
Disponibilitat d'aliments	+	-	-	-	-	-	-
Propietat de la terra	-	-	+	-	+	-	-
Ús dels aliments	+	-	-	-	-	-	-
Èxode juvenil	-	+	+	-	-	-	-
Discriminació de gènere	-	+	+	-	+	-	-
DD	-	+	-	-	-	+	+
Ingressos	+	+	-	-	+	+	+
Tipus de cultiu	-	+	-	-	-	-	-
Autoconsum	-	-	+	-	+	-	-
Xarxes de suport	-	+	-	-	-	-	-
Coneixements tradicionals	-	-	+	+	-	-	-
Recursos naturals	-	-	+	-	-	-	-
Nivell educatiu	-	-	+	-	-	-	+
Infraestructures	+	-	-	-	-	-	-
Polítiques inadequades	-	-	+	-	-	-	-
Menors a la llar	-	-	-	-	+	-	-
Ètnia	-	-	-	-	+	+	-
Serveis de salut	-	-	-	-	-	+	-
SOA	+	-	-	-	+	+	-

+ inclou la variable; - no inclou la variable; **DD**: diversitat dietètica; **SOA**: sobirania alimentària.

- La *propietat de la terra de cultiu* la inclou M. Rodríguez com a garant de la SA(35), però L. Hurtado-Bermúdez et al. exposen que no sempre es pot assegurar la SA si hi ha una producció insuficient d'aliments i problemes en el control real de les terres, tot i augmentar l'autonomia per a l'autoabastiment(36). El *tipus de cultiu* pot proporcionar major solvència econòmica si aquest està diversificat, segons P. Sánchez et al. (37). Afirmen M. Rodríguez (35) i L. Hurtado-Bermúdez et al. (36) que els cultius destinats total o parcialment per a l'*autoconsum* assegurin en major mesura la SA.
- Els *ingressos econòmics*(36). D. Roncato et al. associen el baix ingrés econòmic a un patró dietètic restringit degut a la reduïda capacitat d'elecció d'aliments(32). P. Sánchez et al. afegeixen que no alteren l'autoabastiment alimentari, però sí l'accés a altres necessitats bàsiques, inclosos els aliments que cal comprar, i que independentment dels ingressos, l'estabilitat econòmica pot alterar l'autopercepció de SA(37).
- La *presència de menors a la llar* condueix a una major demanda d'aliments(36). A més, l'*èxode juvenil* dels pobles a les ciutats redueix més l'ajuda i compromet la continuïtat de l'economia familiar, expliquen respectivament P. Sánchez et al. (37) i M. Rodríguez (35).

- Es confirma que la *DD* es veu compromesa quan hi ha una ingesta repetida d'aliments bàsics per un tall en l'accés d'altres aliments i la varietat entre àpats(35) i quan es segueix un patró restringit (32). P. Weerasekara et al. relacionen una menor *DD* amb l'àrea urbana, ingressos mensuals baixos, nivell educatiu pobre, la font d'aliment, nivell d'Índex de Massa Corporal fora del normopes i un mal estat de salut(38).
- La *discriminació de gènere* és una de les dimensions més exposades, compartida per P. Sánchez et al. (37), M. Rodríguez (35) i L. Hurtado-Bermúdez et al. que ho associa a l'escletxa salarial i a la divisió sexual del treball(36). La reproducció social, cultural i econòmica és una feina no remunerada que limita els ingressos econòmics en aquelles famílies monoparentals amb dones al capdavant, puntualitzen A. Voola et al. (33). P. Weerasekara et al. expliquen que el *nivell educatiu baix* pot reduir la *DD* per coneixements pobres en nutrició(38), i M. Rodríguez que pot influir en la independència, desenvolupament i millora de la qualitat de vida i benestar del conjunt de la família(35), en el que coincideixen tots els autors d'aquest paràgraf. L'*origen ètnic* també pot incrementar els nivells d'*IA*(32,36).
- El *manteniment del patrimoni ancestral* i la socialització dels sabers, identitat, races animals, espècies vegetals, història, cultura i *SOA*(35), apodera a les dones i les dota de resiliència i una dieta culturalment adequada(33). L'*aprofitament dels recursos naturals* apropa a millors xifres de *SA*, com comprova M. Rodríguez (35). P. Sánchez et al. afegeixen que l'establiment de *xarxes de suport mutu veïnals* hi tenen un paper clau en tot plegat, especialment entre dones(37).
- La *SA* es pot veure alterada pel tipus d'*infraestructures* de producció, distribució i comercialització dels productes de proximitat(34), les polítiques inadequades i subsidis generadors de dependència(35) i l'accés als serveis de salut(32).
- Segons M. Rodríguez, la producció per a l'autoabastiment i la conservació del patrimoni ancestral condueixen a una major *SOA*(35). En canvi, l'adherència al patró dietètic restringit(32) i la venda o lloguer de terres per al cultiu(36), la redueixen.

Causes i conseqüències de la Inseguretat Alimentària al món

Règim alimentari corporatiu (RAC)

Segons C.A. Francis et al. (39), la Revolució Verda (1960-1980) es va donar amb el desenvolupament tecnològic de l'agricultura convencional (varietats modificades genèticament, ús de productes químics, augment del rendiment del regadiu, etc.). Això ha deixat d'herència un model productiu amb un important impacte ambiental i social. La investigació tecnològica va incrementar un 50% en quinze anys, mentre que les granges orgàniques tenen un cost econòmic

inferior i menys impacte en el medi ambient que l'agricultura convencional, però la investigació entorn a aquesta no superava el 12%(39).

C.A. Francis et al. continuen explicant que els governs solen apostar per l'augment del rendiment de les terres, reducció dels costos de producció o la creació de sistemes amb intensificació sostenible, però que sovint requereixen de noves tecnologies. La importació de nutrients químics i accés a l'aigua a càrrec d'un gran consum de biocombustibles crea una dependència al llarg del sistema i als recursos no renovables que només és sostenible a curt termini, i molt poc resilient per la fragilitat front a la incertesa climàtica, energètica i política. Promou el malbaratament alimentari (MA), que suposa entre el 30% i el 40% de les pèrdues al llarg de la cadena de distribució alimentària, com a conseqüència de les campanyes de màrqueting i les compres dels consumidors(39).

Polítiques públiques i conseqüències per a la salut

En el context de polítiques públiques, s'exposen en aquest apartat sis exemples de les conseqüències que poden tenir sobre la salut i la manera de viure de la població.

P. Lapegna i T. Perelmutter descriuen el tancament de les *Ferias francas*, uns mercats de pagesos a l'Argentina, com a conseqüència dels abusos de les grans corporacions: acords amb el govern pel lloguer de terres i plantar-hi un monocultiu transgènic, que contaminen els cultius tradicionals i orgànics, salaris injustos i inestabilitat econòmica. Varen veure compromesa la SA i trobaren dificultats per organitzar formes alternatives i locals de producció i comercialització (40). L. Hurtado-Bermúdez et al. parlen del monocultiu de canya de sucre a Colòmbia, i de com el lloguer o venda de terres afecta a la SA, provoca crisis ambientals i interrupció sociocultural en territoris ètnics(36).

A. Garrapa exposa la situació dels jornalers immigrants en la producció de baies a Oxnord, Califòrnia. Les empreses multinacionals controlen els preus i tot el procés productiu: proveïdors, terres i fluxos de productes, subministrament, tecnologia agrària i biotecnologia, i territoris, en el marc del comerç alimentari internacional. L'automatització industrial del treball permet accelerar el ritme de producció i reduir els salaris, i es redueix la organització sindical amb la diversificació dels llocs de feina(41).

D. Roncato et al. han registrat en els beneficiaris d'un programa social impulsat al Brasil, tres patrons dietètics diferents: restringit, saludable i tradicional. El patró dietètic restringit és assumit per les famílies amb IA moderada o severa i cert grau de pobresa, i destaquen el baix consum de fruita, verdura, carn i productes lactis, i un augment en el consum de dolços i brioixeria industrial. En canvi, els altres patrons mostren un major accés alimentari i per tant un major consum d'aliments saludables, majors valors de SA i SOA(32).

Arran de l'aplicació de certes polítiques nutricionals i la pròpia governança de Sri Lanka, dones d'edat reproductiva en zones marginades del país tenen males pràctiques dietètiques, una ingesta desequilibrada de macronutrients (glúcids, lípids i proteïnes) i nivells molt baixos de micronutrients (vitamines i minerals), segons l'estudi de P. Weerasekara et al. (38).

El desenvolupament econòmic de les illes Trucks i Caicos de les Índies Occidentals en detriment del sector primari, ha provocat un retrocés en la qualitat del patró alimentari de la zona, com exposen J. Paddock i A. Smith (42). Ha disminuït la producció local en favor de les importacions, reclamades pels proveïdors d'EUA i els turistes. S'ha normalitzat l'alimentació globalitzada, que diversifica la cultura i proporciona dret d'elecció entre molts productes variats, però que condueix a un menor consum de productes frescos, sans i a preus accessibles. Els productors locals no tenen els mitjans necessaris per incentivar les CCD degut a manca d'ajudes per part del govern(42).

A. Blas estudia la petjada hídrica (PH) de la dieta americana i de la dieta mediterrània (DM). La PH de la dieta a l'Estat Espanyol és provocada pels aliments importats, la carn, greixos i productes lactis. L'augment en el consum d'aquests productes i la reducció de fruites, verdures i cereals evidencia una occidentalització de la DM. Amb aquesta, però, s'obté més energia, fibra, macronutrients i micronutrients per litre d'aigua utilitzada(43).

Alternatives transformadores: la Sobirania Alimentària

Agroecologia: marc d'actuació

L'agroecologia emplaça a fer un anàlisi holístic del sistema agroalimentari, en el que s'analitzen producció, recursos, economia, entorn i impactes socials, considerant els coneixements ancestrals per la seva gran adaptació al territori (39). S. Lanka et al. expliquen que l'enfocament agroecològic enriqueix la biodiversitat, promou mitjans de vida sostenibles, independència dels recursos externs i restableix ecosistemes(44). P. Fernández-Wulff planteja que la SOA pot propiciar un sentiment de comunitat tant als pobles com a les ciutats(45).

Des de l'agricultura orgànica es creen sistemes d'alta biodiversitat (39) i condueix cap a un estil de vida saludable, segons K. Al Shamsi et al. (46). La relació entre CCD i la producció orgànica són claus en el desenvolupament d'una zona i en la sensibilització de les conseqüències globals que tenen les actuacions individuals i col·lectives(46).

Experiències col·lectives

En aquest apartat es descriuen experiències col·lectives en diferents països i s'inclou la valoració que en fan els autors del seu impacte econòmic, polític i social.

Com s'ha explicat anteriorment, l'article de P. Lapegna i T. Perelmuter descriuen les *Ferias francas* com un estrat de supervivència per als productors en el que varen promoure CCD

i adoptar tècniques agroecològiques. Varen poder augmentar els beneficis, rebien ajudes per la producció lliure de químics i beneficiaven a les comunitats locals venent aliments de major qualitat i a un preu real inferior(40).

K. Al Shamsi compara les cooperatives dels Emirats Àrabs i Sicília, creades a partir d'un model de producció orgànica sostenible. Empren CCD per distribuir productes frescos o pocs processats, de temporada, a un preu més just i amb vendes exitoses. Aquest sistema contribueix a llarg termini a una major productivitat i a una millora del capital natural, humà, social i financer de les comunitats rurals i permet el desenvolupament del territori. Els consumidors s'interessen pel producte local i de proximitat, de major qualitat i valoren la participació activa en la planificació agroalimentària, així com la reducció de l'impacte ambiental. Recomana combinar l'agricultura orgànica amb un sector econòmic ètic. Puntualitza que la SOA ha de sorgir d'un procés participatiu que reconegui com a qüestió central el territori en el que intervé(46). G. Seyfang recull les millores arran de la creació d'una cooperativa orgànica al Regne Unit. Els consumidors varen valorar els mateixos punts que comentava l'autor anterior, i hi sumaren l'incentiu per l'acció col·lectiva com a generador de vies econòmiques alternatives, el manteniment de la circulació de l'economia local, la preservació de tradicions i patrimoni local, poder conèixer l'origen i tipus de producció dels aliments(47).

B. Oba i Z. Ozsoy han estudiat les cooperatives de consumidors engegades a Istanbul, Turquia. Posen al centre als petits agricultors marginats del RAC. Aposten per recuperar el sistema productiu tradicional, proporcionar autonomia pels petits productors, donar importància al coneixement local i preservar el territori per tal de millorar la SA i la SOA(48).

Al sud del Brasil, P. Soares et al. han estudiat la implementació del Programa d'Alimentació Escolar. El fet d'oferir productes a través de les CCD facilita una major presència de fruita, verdura i llegums, productes frescos, naturals i orgànics i la reducció d'aliments processats(49).

A la Índia, S. Lanka et al. expliquen el desenvolupament d'una cooperativa de cafè amb el certificat d'orgànic i comerç just. Practiquen tècniques d'agricultura orgànica biodinàmica basades en pràctiques agroecològiques tradicionals. Varen apostar per diversificar el cultiu amb arbres fruiters i acabar amb la inestabilitat econòmica, varen incrementar els ingressos, diversificar la seva economia, guanyar biodiversitat i millorar la fertilitat del sòl gràcies a la intervenció dels animals que també tenen(44). C.A. Francis et al. varen engegar un projecte educatiu agroecològic en el que es va demostrar que centrar-se en sistemes alimentaris complets, nous cultius i combinar-los amb animals contribueix a augmentar la disponibilitat alimentària(39).

A. Giuliani et al. estudien el sistema alimentari a una vall del Tadjikistan. En aquesta zona segueixen un sistema de mercat basat en la qualitat, la identitat local i la solidaritat, adequat a la història i al context actual. Amb ell, hi ha una millora dels mitjans de subsistència comunitaris, conservació de la biodiversitat i l'assoliment de la SOA. Els agricultors garanteixen una collita anual i s'adapten a les varietats més resistents al clima de la zona. Tot i les propietats nutricionals de les espècies fruiteres, els consumidors valoren més la transportabilitat i l'aspecte. L'acció col·lectiva per un aprofitament major dels recursos disponibles suposa un aprenentatge social important(50).

Com explicava D. Eche, els sistemes agroalimentaris familiars permeten preservar la SA rural, reduir la pluriactivitat rural i la migració a la ciutat. El monocultiu pot reduir la SA i incrementa la demanda d'importacions, el preu dels aliments i altera la SOA(34). Al Brasil es va engegar el projecte de Patis sostenibles que han avaluat T. Dias et al. (51). Va millorar els hàbits alimentaris, la diversitat d'espècies vegetals, i la SA, i va proporcionar ingressos extres amb la venda al mercat o menjadors escolars(51). R. Haas et al. varen fer un estudi d'intervenció al Nepal amb petits productors, membres d'una tribu indígena. Es van incrementar les hectàrees de terres cultivades i de reforestació, educació en agricultura orgànica per agricultors, famílies i joves, augment el valor dels cultius, la recol·lecció d'herbes silvestres entre les famílies, dels ingressos addicionals i la redignificació dels coneixements ancestrals sobre herbes medicinals salvatges(52). Al Pakistan, K. Ahmad i A. Pieroni han estudiat espècies de plantes silvestres comestibles, que tenen un paper central en l'alimentació i la cultura de la zona. Els coneixements populars entorn a elles van disminuint entre generacions per manca de socialització(53).

L'estudi descriptiu de M. Ngcoya i N. Kumarakulasingam mostra que el cultiu de subsistència, la selecció de plantes i les xarxes de suport veïnal proporcionen certa autonomia i SA en una zona amb poca SOA. Tot i així, l'ètnia, el gènere i la classe social limiten l'autonomia respecte al RAC. En aquests casos, la SOA es centra en la reorientació de la vida cap a la natura, el sòl i els avantpassats, i no exclusivament en la productivitat del cultiu(54).

Governança i Institució

Aquest apartat sorgeix de les propostes plasmades en els articles analitzats en l'àmbit institucional, per tal de millorar la SA.

Les propostes d'actuacions més esmentades són la promoció del producte local, aposta per les CCD, la participació activa de tots els agents de la cadena, l'atenció als grups més vulnerables, la creació o renovació d'infraestructures, el treball interdisciplinari i la contribució a la SOA. La resta de propostes es poden consultar a la Taula 2. A continuació s'expliquen i es relacionen aquestes mesures per temàtiques.

Taula 2: Propostes de polítiques públiques dirigides a propiciar la SOA

	P. Sánchez (2016)	A. Giuliani (2011)	K. Al Shamsi (2018)	C. Francis (2017)	S. Lanka (2017)	D. Roncato (2020)	A. Segura (2015)	R. Haas (2016)	D. Eche (2018)	K. Ahmad (2016)	C.T. Panaedova (2018)	S. Naranjo (2010)	G. Seyfang (2007)	P. Fernández- Wulff (2014)	P. Weerasekara (2020)	J. Paddock (2018)	A. Voola (2018)
Potencial comercialització	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fertilitat sòl	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Productivitat agrícola	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-
Diversificació	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-
Plagues	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Valor aliment	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
Imatge aliment	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
Tecnologies tradicionals	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Microcrèdits	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
Cooperatives	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Producte local	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	+	-
CCD	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-
Participació activa	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-
Agroecologia	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-
Grups vulnerables	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	+	-	+
Gènere, medi ambient, drets	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Treball reproductiu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Varietats locals	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	-
Patrimoni cultural	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-
Preu aliments	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-
Infraestructures	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	+	-
Impacte ambiental	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-
Interdisciplinarietat	-	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Plans educatius	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+
Borsa de terres	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SOA	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-

+ inclou la variable; - no inclou la variable; **SOA**: sobirania alimentària; **CCD**: cadenes curtes de distribució.

- Apostar per la *millora o conservació de la fertilitat del sòl* amb fertilitzants orgànics com proposen P. Sánchez et al. (37) o treballant per l'agricultura urbana, la reforestació i la purificació de l'aigua, com exposa P. Fernández-Wulff (45). La *diversificació del cultiu* (37,42,55), i l'augment de la *productivitat agrícola* (55), on D. Eche hi suma l'increment en la productivitat laboral de l'economia familiar per reduir la pobresa i l'escassetat d'aliments(34). En aquesta línia, P. Sánchez et al. proposen el *control de plagues i malalties* del cultiu i la selecció de varietats que siguin més resistents(37), i A. Giuliani et al. puntualitzen que cal formar als productors en productes naturals i orgànics(50).
- Millorar el *potencial de comercialització* dels aliments (37,52), on S. Naranjo parla d'afegir valor als productes a través del seu aspecte i el seu processament per millorar-ne la transportabilitat i poder pujar-ne el preu(55). J. Paddock i A. Smith aposten per revertir l'estigma que reben els productes tradicionals(42), i A. Giuliani et al. proposen estudiar-ne la composició i les qualitats nutricionals per a promocionar-los(50).
- La *promoció del producte local* s'enfoca des de estratègies de màrqueting (50). Com insisteixen J. Paddock i A. Smith (42) i C.T. Panaedova et al. (56), és necessari per reduir la dependència alimentària a les importacions, i com afegeix A. Segura, per produir aliments més ecològics i recuperar el control de la cadena alimentària(57). S'hi suma la conservació i promoció de les *varietats locals*, que segons P. Fernández-Wulff es pot fomentar el seu cultiu entre els agricultors protegint-les(45), així com fomentar estratègies endògenes de SA com han comprovat K. Ahmad i A. Pieroni (53) o S. Naranjo (55). Amb tot, l'aposta per les CCD és àmpliament compartida entre els autors seleccionats (44,46,50,53,55,56).
- A. Giuliani et al. parlen de la difusió de les *tecnologies de producció tradicionals*(50). P. Fernández-Wulff hi suma la necessitat de reavaluar el *patrimoni cultural*(45), coincidint amb K. Ahmad i A. Pieroni (53).
- Per augmentar el poder adquisitiu de les famílies productores i estimular la productivitat agrícola, C.T. Panaedova et al. (56) i A. Giuliani et al. (50) proposen els *microcrèdits*. Es necessiten crear *infraestructures* per incentivar la producció per al consum local (42,47,50,55,56). K. Al Shamsi et al. plantegen la creació d'una *borsa de terres* del mercat mundial(46). S. Naranjo explica que pujar el *preu dels aliments* n'incentiva la producció, la diversificació dels cultius i l'augment dels ingressos dels petits productors(55). C.T. Panaedova et al. alerta, però, que aquesta mesura pot reduir els ingressos, contribuir a la insuficiència alimentària i augmentar la despesa econòmica en aliments(56). G. Seyfang exposa que la sensibilització en l'*impacte ambiental* del sistema productiu podria legitimar l'increment del preu(47), postura que comparteixen J. Paddock i A. Smith (42).

- A. Segura (57) i A. Giuliani et al. (50) proposen ajudes en la creació i manteniment de *cooperatives, associacions o organismes no governamentals* (ONG) per contribuir a erradicar la IA, i G. Seyfang afegeix que cal acabar amb els obstacles financers, les despeses elevades dels productes ecològics i poder fixar els preus(47). La *participació activa* de tots els agents de la cadena permetria, segons C. Francis et al. plantejar enfocaments innovadors i sostenibles(39), segons A. Segura combatre la IA i contribuir a la democratització de l'alimentació(57), i R. Haas et al. l'establiment de relacions de confiança entre els agents de la cadena i els promotors del projecte(52). J. Paddock i A. Smith diuen que podria garantir la SA si les polítiques s'adapten al territori(42), i P. Fernández-Wulff que servirien per assegurar que no s'apliquen mesures assistencialistes, sinó canvis estructurals(45). El *treball interdisciplinari* (45,52,57) podria integrar accions entre educació, salut, assistència i alimentació, segons D. Roncato et al. (32).
- Amb l'atenció als *grups vulnerables* (56) es fa referència a la població rural amb extrema pobresa i nivells alts d'IA, minories ètniques, dones analfabetes(33) i marginades(38), els infants(52). A. Segura proposa prioritzar-los a l'hora de plantejar programes que treballin per la SA(57), i D. Roncato et al. estudiar-ne les trajectòries, costums, origen, preferències i les seves condicions de vida(32). A. Voola et al. aposta per visibilitzar el *treball reproductiu* i apel·lar als homes perquè l'assumeixin de manera compartida(33). Amb tot, A. Segura assenyala que cal *transversalitzar* el gènere, el medi ambient i fer les polítiques des d'un enfocament de drets(57).
- D. Eche aposta per la generació de *plans educatius* que permetin entendre les dimensions de la SA(34), i A. Voola et al. que vagin destinats a dones marginades per augmentar la seva capacitat i coneixements alimentaris(33). Diferents autors coincideixen en englobar algunes polítiques en l'aposta per l'*agroecologia*. S. Lanka et al. diu que permet el desenvolupament de xarxes alimentàries alternatives i disminueix la dependència al RAC(44), S. Naranjo per la conservació de terres, la promoció en el cultiu, la cura d'espècies silvestres i la diversificació dels cultius(55), i P. Fernández-Wulff perquè propicia lluites col·lectives(45). La SOA s'emmarca en la necessitat d'entendre les tradicions locals, el paper del comerç al garantir l'accés als aliments, i interpretar els impactes de les conductes dels consumidors(42), per contribuir al desenvolupament de territoris(50), la producció local, la reducció de la dependència alimentària, produir aliments més ecològics i recuperar el control de la cadena alimentària(57). S. Naranjo puntualitza que la SOA s'ha de construir des dels moviments populars per millorar la SA i proporcionar mitjans de subsistència dignes(55). P. Fernández-Wulff explica que des de la SOA s'empeny als governs locals a garantir la SA, protegir la biodiversitat autòctona i els coneixements tradicionals des de l'agroecologia(45).

DISCUSSIÓ

La present revisió narrativa presenta un total de 27 publicacions i respon a si la IA és conseqüència de les intervencions del RAC, i si la SOA pot vertebrar el camí cap a garantir la SA.

Fent una vista general als grups d'estudi inclosos, el sistema agroalimentari familiar és el model més comú, on l'estructura familiar acostuma a ser nuclear i nombrosa, però que va reduint-se per la insuficient renda familiar i l'èxode juvenil que exposen P. Sánchez (37) i M.G. Rodríguez (35). Són famílies que viuen en àrees rurals amb propietat de terres per al cultiu, amb alt percentatge de producció per a l'autoconsum que els dota de disponibilitat i accés alimentari, però que la producció insuficient o la manca d'infraestructures en dificulten la comercialització, com indiquen D. Eche (34), S. Naranjo (55) o A. Giuliani (50). Conserveu els coneixements tradicionals i ancestrals i estableixen una relació estreta i sostenible amb la natura, aprofitant d'ella els recursos que proporciona. El cultiu és diversificat per incrementar l'abastiment alimentari per a l'autoconsum, dotar de major biodiversitat al territori i més resiliència alimentària i econòmica per a les famílies productores i els consumidors.

Pel que fa a la IA en les seves dimensions, es poden observar els següents agreujants. Les dones tenen un paper central en l'agricultura, que és invisible i no remunerat per l'opressió de gènere que pateixen. M. Rodríguez explica que s'encarreguen de la reproducció econòmica amb les tasques domèstiques i la criança dels infants, i de la reproducció social i cultural amb la transferència de coneixements dins del nucli familiar i entre generacions, i amb la participació de xarxes veïnals de suport mutu(35). A. Voola (33) i L. Hurtado-Bermúdez (36) coincideixen en què les famílies monoparentals amb dones al capdavant tenen més dificultats per assumir aquestes tasques sumades al treball productiu, i uns hàbits alimentaris que comprometen la SA de tota la família.

L'origen ètnic s'associa a valors inferiors de SA, en les comunitats negres o indígenes com indica D. Eche (34). L. Hurtado-Bermúdez estudia aquestes comunitats a Colòmbia. Diu que les indígenes disposen de terres comunitàries on es poden obtenir aliments per a l'autoconsum, encara que tinguin un subministrament insuficient. En canvi, la comunitat negra al dependre del treball assalariat, els pocs ingressos els impedeixen accedir a la compra d'aliments suficients(36).

Aquestes formes de vida es poden veure alterades o agreujades per les intervencions del RAC, emparat per les polítiques neoliberals dels governs. L'estudi de C. Park determina que quan les dones es relacionen econòmicament amb el RAC, veuen compromesos els seus mitjans per a la subsistència(58). La compra o lloguer de terres a camperols suposa una disminució de la SOA, ja que segons L. Hurtado-Bermúdez (36) i P. Lapegna (40) transforma les pràctiques de producció i autoconsum, suposa una pèrdua del control de les terres, de SOA i estabilitat

econòmica, i acaba proporcionant ingressos econòmics insuficients per a cobrir la demanda d'aliments de tota la família.

La producció per la que s'aposta és a base d'un oligopoli jeràrquic en el que els treballadors són subcontractats per empreses especialitzades, i juntament amb la diversificació de llocs de treball és el que dificulta la organització sindical en cas d'abusos laborals, patits amb freqüència aprofitant la temporalitat dels jornalers immigrants, com exposa A. Garrapa (41). Promouen el monocultiu per intensificar la productivitat amb l'objectiu d'augmentar els beneficis, a través de l'automatització industrial del treball, que permet reduir el salari als treballadors i accelerar el ritme de feina. Per això es necessiten grans extensions de terres, desenvolupament tecnològic i investigació en enginyeria genètica, per tal de crear varietats més resistents als fenòmens climàtics i plagues, i desenvolupar productes químics tòxics per fer-hi front(39). El destí d'aquests aliments serà l'exportació, amb el que es dona la desposseïció de capital, recursos naturals i força de treball de la gent del territori, com afirma L. Zafra(4). M.G. Rivera-Ferre coincideix amb el què es comenta al llarg de la revisió respecte la orientació cap a l'increment de producció i les importacions en favor del desenvolupament econòmic, i l'associa de manera directa amb l'augment de la IA, especialment en moments de crisi econòmica on els preus dels aliments pugen a escala mundial. Juntament amb l'aposta per al monocultiu, s'alteren els mitjans necessaris per a la subsistència dels sistemes agroalimentaris familiars(59). A. Garrapa (41) i P. Timmer (60) coincideixen en el poder que tenen els grans supermercats en el control del subministrament i els preus dels productes, responen a les necessitats del gran capital mentre promouen un model alimentari poc sostenible.

Les conseqüències ambientals d'aquest model productiu són greus. En primer lloc, l'exportació alimentària condueix al desincentiu de la producció per al consum local i per tant a augmentar la distància entre producció i consum, desarrelant als consumidors de l'origen del que consumeixen i incrementant exponencialment la petjada de carboni durant el transport(39). Amb l'aposta pel monocultiu i tot el que el segueix s'acaba amb la biodiversitat, es degrada el sòl, es dessequen aqüífers per cobrir les necessitats hídriques que requereix la producció intensiva, contaminació química pels productes fitotòxics i desforestació de grans extensions de terra. A. Blas adverteix que la PH és major en aliments importats i amb més greix, proteïna animal o lactis, i que el consum de proximitat proporciona més quantitat d'energia i nutrients per litre d'aigua consumit(43).

Des del RAC es creen noves necessitats que abans no existien i a les que només les grans empreses corporatives poden respondre: ampliació de l'accés a la multiculturalitat culinària i la disponibilitat permanent d'aliments a preus baixos. D'aquesta manera es crea una percepció de poder d'elecció individual entre moltes cultures culinàries amb una gran varietat d'aliments,

encara que aquests no tinguin ni la mateixa qualitat ni representin la cultura culinària tradicional que imiten. En aquest sentit, N. De Paula exposa en el seu article que el RAC i les seves dinàmiques econòmiques acaben provocant IA pel consum excessiu d'aliments processats i el canvi en els hàbits alimentaris, que viren cap a la cultura del menjar ràpid o *fast food*. Aquest patró de consum es troba altament influenciat per les estratègies de màrqueting, resultat de l'interès del RAC en aplicar estratègies d'ampliació del mercat per, d'aquesta manera, poder oferir productes més barats i diversificats, més atractius per al consumidor. Això, però, té greus conseqüències per a la salut humana, ja que al ser aliments més calòrics, menys frescos i menys saludables, incrementen de manera considerable la incidència de sobrepès i obesitat(61). Aquesta manera d'entendre l'alimentació pot conduir a augmentar el MA degut a l'increment del consumisme alimentari, resultat d'ofertes o paquets de productes a preus més baixos, amb una mala conservació o consum insuficient a les llars dels consumidors(61).

Els plats tradicionals responen a les necessitats reals de la gent de la zona i s'adapten al clima i els recursos que proporciona la natura, però per exemple l'aposta pel turisme a les illes Truks i Caicos ha desplaçat la cultura culinària tradicional per ser substituïda per les preferències dels turistes i proveïdors d'EUA, que són compartides per les noves generacions de les illes. Els plats tradicionals requereixen una preparació més elaborada, a diferència del menjar ràpid(42).

Com s'ha plasmat als resultats, totes les dimensions que condicionen la SA i la SOA dels pobles i les comunitats venen provocades pel sistema econòmic, que permet i perpetua les dinàmiques polítiques i econòmiques pilotades pel RAC, sostingut des dels inicis del neoliberalisme. Amb això, però, la majoria d'autors inclosos als resultats proposen alternatives i solucions aplicables des de la institució. Les més mencionades són la creació o renovació d'infraestructures per a la producció, processament, transport i comercialització enfocades a estimular les CCD i la producció a petita escala, la participació activa de tots els agents de la cadena alimentària en la decisió entorn a polítiques alimentàries, l'atenció especialitzada per a grups vulnerables, i la SOA com a solució política al sistema econòmic (i polític) actual. La proposta d'internalització dels costos socials, ambientals i de producció dels aliments és compartida per altres autors, a part dels inclosos en aquest treball. P. Timmer (60) i M.G. Rivera-Ferre (59) coincideixen en aquest sentit, i afegeixen que aquesta internalització podria permetre disminuir la producció i exportació, provocant un canvi en el mercat de productes primaris i dirigit a estimular el mercat local. C. Park explica que per contribuir a l'erradicació de la discriminació de gènere s'ha de garantir a les dones el dret a la propietat i control de terres, a ser membres participants de ple dret de grups de productors, organitzacions, cooperatives, etc., el dret a decidir quins conreus cultivar, tenir accés a serveis essencials, instruments i mecanismes i a poder decidir en quins termes es relacionen amb l'agroindústria en cas de necessitar-ho(58).

Per caminar cap a l'erradicació de la IA i permetre que els pobles guanyin la plena SOA, s'han d'entendre les dinàmiques econòmiques que du a terme el RAC i garantir que aquelles condicions socials, econòmiques i ambientals que afavoreixen la SA i la SOA siguin aplicades des de les institucions, com podrien ser, per exemple, dificultar i limitar la construcció de grans superfícies de venda alimentària com són el supermercats i hipermercats que puguin competir i eliminar els petits mercats municipals, dels restaurants de menjar ràpid, o evitar la difusió de la cultura alimentària que promou el RAC amb la limitació d'anuncis de menjar ràpid o processats, a part de les mesures que es descriuen al llarg de tot el treball.

N. de Paula (61) i P. Fernández-Wulff (45), s'avenen alertant que les institucions es poden veure abocades a preservar l'*status quo* enlloc de contribuir a promoure canvis estructurals. Sovint s'insisteix des dels Estats a adoptar innovacions tecnològiques per augmentar la productivitat i les importacions en països amb poc subministrament d'aliments. A més, poden tendir a aplicar polítiques assistencialistes front a l'ofensiva neoliberal, que a mesura que aquesta s'incrementa, més ho han de fer les compensacions socials dels estats, i més lluny es troben d'aplicar polítiques veritablement transformadores. Proposen treballar per la distribució de la renda, garantir l'accés a mitjans necessaris per a la subsistència(61), i més si es considera que el desenvolupament d'un país ve donat per la millora dels mitjans de vida de la seva població, i no en la productivitat o la concentració de riquesa entesa en termes monetaris. En aquest sentit, cal reconsiderar les polítiques actuals i el sistema de producció(59).

Com a resposta al perill que suposa el RAC, es vertebren fronts col·lectius de lluita que promouen canvis estructurals en favor dels petits productors, les dones de classe treballadora i les persones racialitzades, des de la SOA, en el marc de l'agroecologia i mitjançant l'agricultura orgànica, amb la intenció de prendre els mitjans de producció agroalimentària i consegüentment, el control de tota la cadena. L'agroecologia permet fer un anàlisi holístic del sistema alimentari, i des de l'agricultura orgànica enriqueix la biodiversitat, promou mitjans de vida sostenibles amb la reducció de la dependència dels recursos externs i restableix ecosistemes(44), tot recuperant pràctiques agrícoles indígenes i tradicionals que permeten treballar en el marc del desenvolupament sostenible. Permet acostar la natura als individus i sensibilitzar dels impactes humans cap a la natura(46). La diversificació dels cultius i horts permet substituir els fertilitzants químics i pesticides, ja que aprofita els recursos de la natura per beneficiar el cultiu de manera global.

La SOA permet crear un sentiment de comunitat, des del que es pot recuperar la identitat del territori per respondre també a les seves necessitats(45). L'emancipació rural pot anar acompanyada del desenvolupament agrícola i d'espais naturals a les ciutats, recuperant tradicions i reproduint memòria individual i col·lectiva. G. Tendero exposa que cal reactivar

l'espai agrari urbà, des d'horts d'autoconsum fins a nous horts urbans socials, centrant-se en el mercat local. Construir xarxes que connectin les persones al territori i crear més infraestructura verda per reduir la pressió urbana que hi ha sobre l'espai agrari. Tot ha d'anar associat a un projecte col·lectiu i una gestió compartida i concertada amb les administracions públiques(62).

La cooperació i la organització dels productors els permet obtenir preus més justos i defensar-se davant dels atacs de la gran corporació alimentària. Juntament amb les xarxes de consum locals promouen la inclusió de grups marginats, articulen CCD eliminant els intermediaris i permetent estrènyer la relació entre productor-consumidor, difondre les pràctiques agrícoles tradicionals i recuperar els coneixements culinaris perduts, major arrelament a la natura del territori i la seva protecció, acceptar també la temporalitat dels aliments. L'aposta pel desenvolupament sostenible i les pràctiques agrícoles orgàniques s'acaben traduint a un increment de la productivitat agrícola i a una millora del capital natural, humà, social i financer, permetent així el desenvolupament de l'economia local. Com afirma M. Lopes, un sistema alimentari resiliència és aquell que garanteix als seus treballadors condicions laborals dignes i justes(63). Les aportacions en matèria de gènere que ofereix C. Park, assenyalen que les desigualtats de gènere s'han d'abordar sistemàticament com a element estratègic en la construcció de la SOA, no només com una ideologia mobilitzadora. Cal superar la idea de l'homogeneïtat de les societats i contemplar les desigualtats socials, com són la classe, el gènere o l'ètnia(58), i per ventura caminar cap a l'erradicació del treball assalariat.

A partir d'aquí, i amb voluntat de respondre una de les preguntes de recerca que encara no ha pogut ser resolta, es plantegen actuacions que haurien de venir donades de la mà dels dietistes-nutricionistes, en vista de la seva capacitat d'estudi i actuació davant les altes prevalences d'IA. A grans trets, i sense repetir propostes ja exposades:

- Facilitar i garantir l'accés als coneixements en nutrició prioritzant les intervencions comunitàries en front a les individuals, per contribuir a la democratització de l'alimentació.
- Treballar des de la interdisciplinarietat en aquelles polítiques que no siguin pròpiament de salut o alimentàries per assegurar que no s'alteren les dimensions de la SA.
- Ser responsables a l'hora de difondre o recomanar productes, vigilant que no es puguin trobar només en grans supermercats.
- Promoure la cultura culinària tradicional del territori i incentivar el cuinar a casa per contribuir a un canvi en la concepció de la cultura alimentària.
- Difondre els productes de temporada i saber-los adaptar a les necessitats dels grups en els que s'intervé (receptes ràpides, barates, amb pocs ingredients, plats per a diversos dies, per a famílies, per a individus, per a infants, per a estudiants, etc.).

- Treballar per la prohibició de la venda de dolços, begudes ensucrades o menjars ultra-processats als centres escolars, hospitals, quioscos, etc. i per l'abaratiment el preu de la fruita i verdura.

Són algunes propostes dissenyades a partir de la present revisió narrativa, en les que s'ha de seguir treballant en la línia del que s'exposa en el treball. En qualsevol cas, però, és ben bé que cal aprofitar l'embranchida de noves generacions de dietistes-nutricionistes per combatre l'accentuació del RAC, que com s'ha pogut confirmar en aquesta revisió, és el que provoca l'alteració de les dimensions que influeixen en la SA. Ens cal posicionar-nos i treballar per contribuir a la millora en les formes de vida de la majoria de la gent, en tant que professionals de la salut, però sobretot perquè en som responsables en tant que membres de la societat en la que vivim.

Limitacions i fortaleces del treball

El treball que es presenta volia respondre a la voluntat d'assenyalar l'alta prevalença d'obesitat i descobrir-hi la relació amb el RAC per poder fer propostes en conseqüència. S'ha inclòs la obesitat com un estat més d'IA però no s'ha desenvolupat com s'esperava. S'ha plantejat una relació entre la IA i el paper que hi juguen els dietistes-nutricionistes per a contribuir a trobar la solució, mentre s'assenyala al RAC com a responsable, la qual cosa proporciona un nou punt de vista des d'on entendre la fam, i especialment la obesitat. S'han hagut d'accentuar els criteris d'exclusió i reduir la mostra d'articles inclosos degut al gruix de feina que ha suposat desenvolupar la lectura i anàlisi de les dinàmiques del sistema econòmic i polític. La mostra reduïda d'articles, juntament al tipus de metodologia del treball, pot augmentar el risc de biaix. Malgrat això, s'ha procurat reduir-los especificant els mètodes d'estudi, els criteris d'inclusió i exclusió i creant una taula d'extracció de dades per guanyar transparència.

Per a futures investigacions entorn a la SA i la IA, seria positiu tenir en compte les dimensions explorades en aquesta revisió, així com en altres, per no desenvolupar anàlisis incomplets o esbiaixats de la realitat. És important combinar anàlisis quantitius i qualitatius, i cal entendre les dinàmiques del sistema econòmic i el RAC per preveure quines polítiques poden conduir a canvis veritablement transformadors, o pel contrari, a canvis superficials i amb solucions només a curt termini.

CONCLUSIONS

S'ha evidenciat que la IA es dona tant en situacions de fam com d'obesitat, i que la seva causa n'és el RAC, resultat d'un sistema econòmic que altera totes les dimensions de la SA en favor de la supervivència de l'oligopoli de la indústria agroalimentària. Les diferents experiències col·lectives, així com les visions contrastades entre si en aquesta revisió narrativa, evidencien

que treballar per aconseguir la SOA és possible, i fins i tot que podria ser la única solució enfront el fenomen de l'alimentació mercantilitzada i la IA. La SOA, però, només podrà ser realment efectiva en cas de néixer des de la base, amb la participació activa de tots els agents implicats, per tal de respondre als interessos de la majoria de la població, i és convenient que es faci en el marc de l'agroecologia i amb la visió estratègica necessària per acabar amb tota opressió, ja bé sigui de classe, de gènere o d'ètnia.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. FAO. Rome Declaration on World Food Security, World Food Summit. Rome: Food and Agriculture Organisation; 1996. [Internet]. Rome: Food And Agriculture Organization of the United Nations; 1996. Available from: <http://www.fao.org/>
2. Braveman P, Gottlieb L. The social determinants of health: it's time to consider the causes of the causes. *Public Health Rep* [Internet]. 2014;129 Suppl(Suppl 2):19–31. Available from: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24385661>
3. McMichael P. Global Development and The Corporate Food Regime. *Res Rural Sociol Dev* [Internet]. 2006;11(05):265–99. Available from: https://www.mendeley.com/catalogue/f70cabdd-3ca6-3da1-aaf8-750d86c2977b/?utm_source=desktop&utm_medium=1.19.8&utm_campaign=open_catalog&userDocumentId=%7B14176a35-15ab-44d2-a249-7c060bf44d99%7D
4. Zafra L. High Food Prices and Food Security [Internet]. *The State of Food Insecurity in the World 2008*. 2008. Available from: <http://www.fao.org/3/i0291e/i0291e03.pdf>
5. Dinour LM, Bergen D, Yeh MC. The Food Insecurity–Obesity Paradox: A Review of the Literature and the Role Food Stamps May Play. *J Acad Nutr Diet* [Internet]. 2007;107(11):1952–61. Available from: [https://jandonline.org/article/S0002-8223\(07\)01616-1/fulltext](https://jandonline.org/article/S0002-8223(07)01616-1/fulltext)
6. Briefel RR, Wilson A, Gleason PM. Consumption of low-nutrient, energy-dense foods and beverages at school, home, and other locations among school lunch participants and nonparticipants. *J Am Diet Assoc* [Internet]. 2009 Feb;109(2 Suppl):S79-90. Available from: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19166676/>
7. Warr P. Food insecurity and its determinants. *Aust J Agric Resour Econ* [Internet]. 2014 Oct 1;58(4):519–37. Available from: <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12073>
8. Jia P, Xue H, Cheng X, Wang Y. Effects of school neighborhood food environments on childhood obesity at multiple scales: a longitudinal kindergarten cohort study in the USA. *BMC Med* [Internet]. 2019;17(1):99. Available from: <https://doi.org/10.1186/s12916-019-1329-2>
9. Martínez de Victoria Muñoz E, Rueda García F, Moreno Rojas R, Gil Hernández A. Aspectos gastronómicos, alimenticios y nutricionales de Andalucía oriental [1ª Jornada de nutrición y gastronomía]. In: *Nutrición Hospitalaria* [Internet]. Andalucía; 2019. p. 116–21. Available from: <https://www.nutricionhospitalaria.org/articles/02725/show>
10. Paeratakul S, Ferdinand DP, Champagne CM, Ryan DH, Bray GA. Fast-food consumption among US adults and children: Dietary and nutrient intake profile. *J Am Diet Assoc* [Internet]. 2003;103(10):1332–8. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0002822303010861>
11. Pingali P. Westernization of Asian diets and the transformation of food systems: Implications for research and policy. *Food Policy* [Internet]. 2007;32(3):281–98. Available from:

- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306919206000893>
12. Velho MV, Pinheiro R, Rodrigues AS. The Atlantic Diet – Origin and features. *Int J Food Stud* [Internet]. 2016 Apr 1;5:106–19. Available from: https://www.researchgate.net/publication/311594226_The_Atlantic_Diet_-_Origin_and_features
 13. Tscharntke T, Clough Y, Wanger TC, Jackson L, Motzke I, Perfecto I, et al. Global food security, biodiversity conservation and the future of agricultural intensification. *Biol Conserv* [Internet]. 2012;151(1):53–9. Available from: <https://facultyopinions.com/717951127>
 14. Clapp J, Moseley WG. This food crisis is different: COVID-19 and the fragility of the neoliberal food security order. *J Peasant Stud* [Internet]. 2020 Nov 9 [cited 2021 Apr 5];47(7):1393–417. Available from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03066150.2020.1823838>
 15. Kummu M, de Moel H, Porkka M, Siebert S, Varis O, Ward PJ. Lost food, wasted resources: Global food supply chain losses and their impacts on freshwater, cropland, and fertiliser use. *Sci Total Environ* [Internet]. 2012;438:477–89. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048969712011862>
 16. Ishangulyyev R, Kim S, Lee S. Understanding Food Loss and Waste—Why Are We Losing and Wasting Food? *Foods* [Internet]. 2019 Jul 29;8(8):297. Available from: <https://www.mdpi.com/2304-8158/8/8/297>
 17. Gázquez Abad JC. ¿Qué papel juega la marca de distribuidor en los surtidos de las cadenas de distribución alimentaria? *Oikonomics* [Internet]. 2016 May 15 [cited 2021 Apr 5];(5):45–52. Available from: http://oikonomics.uoc.edu/divulgacio/oikonomics/_recursos/documents/05/09_Oikonomics_Gazquez_es_2016.pdf
 18. Liria E. Desenvolupament de la distribució moderna i conseqüències per a les marques i la seva comunicacióTitle [Internet]. 2000. Available from: <http://revistes.iec.cat/index.php/TC/article/view/5273/52363>
 19. Becker L, van Rompay TJL, Schifferstein HNJ, Galetzka M. Tough package, strong taste: The influence of packaging design on taste impressions and product evaluations. *Food Qual Prefer* [Internet]. 2011;22:17–23. Available from: <https://research.utwente.nl/en/publications/tough-package-strong-taste-the-influence-of-packaging-design-on-t>
 20. Demirci Orel F, Kara A. Supermarket self-checkout service quality, customer satisfaction, and loyalty: Empirical evidence from an emerging market. *J Retail Consum Serv* [Internet]. 2014;21(2):118–29. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0969698913000829>
 21. Xin J, Zhao L, Wu T, Zhang L, Li Y, Xue H, et al. Association between access to convenience stores and childhood obesity: A systematic review. *Obes Rev* [Internet]. 2019/07/05. 2021 Feb;22 Suppl 1(Suppl 1):e12908–e12908. Available from: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31274248>
 22. Sturm R, An R. Obesity and economic environments. *CA Cancer J Clin* [Internet]. 2014 Sep 10;64(5):337–50. Available from: <https://doi.org/10.3322/caac.21237>
 23. Lugo-Morin D. Supermercados, estrategias y pequeños productores hortícolas en el municipio de Acatzingo: el caso Walmart. *Econ Soc y Territ* [Internet]. 2014 Feb 6;13:315–49. Available from: https://www.researchgate.net/publication/311152999_Supermercados_estrategias_y_pequenos_productores_horticolos_en_el_municipio_de_Acatzingo_el_caso_Walmart
 24. Borrás SM. La Vía Campesina: un movimiento en movimiento [Internet]. Vol. 6, TNI Briefing series. Amsterdam; 2004. Available from: <https://www.tni.org/files/campesina-s.pdf>
 25. National Institutes of Health. Literature Search: Databases and Gray Literature. 2019.

26. Universidad C de I y D de la, Encarnación. ARTÍCULOS ORIGINALES Definición y función del artículo científico original El término artículo científico o. Cent Investig y Doc la Univ Autónoma Encarnación [Internet]. 2016;1–10. Available from: http://www.unae.edu.py/educacion/images/recursos/6_articulos_originales_CIDUNAE.pdf
27. Ferrari R. Writing narrative style literature reviews. Med Writ [Internet]. 2015 Dec 1;24(4):230–5. Available from: <https://doi.org/10.1179/2047480615Z.000000000329>
28. Reiswig J. Mendeley. J Med Libr Assoc [Internet]. 2010 Apr;98(2):193–4. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2859264/>
29. Fundació CIDOB. Seguretat alimentària: una introducció.
30. Foro Mundial para la Soberanía alimentaria. Niélény, en Malí, África. 2007; Available from: <https://www.semillas.org.co/es/foro-mundial-para-la-soberana-alimentaria-nilny-en-mal-frica>
31. Wee B Van, Banister D. How to Write a Literature Review Paper? Transp Rev [Internet]. 2016 Mar 3;36(2):278–88. Available from: <https://doi.org/10.1080/01441647.2015.1065456>
32. Roncato D, Laurini S, de Miranda VMH, de Oliveira MRM, Camargo LM, Botta VLS. Padrões alimentares e (in)segurança alimentar e nutricional no Programa Bolsa Família. Food patterns food Nutr (in)security Bols Família Program [Internet]. 2020 Apr;21(2):363–77. Available from: <http://10.0.79.211/inter.v21i2.2337>
33. Voola AP, Voola R, Wyllie J, Carlson J, Sridharan S. Families and food: exploring food well-being in poverty. Eur J Mark [Internet]. 2018 Nov 12;52(12):2423–48. Available from: <https://doi.org/10.1108/EJM-10-2017-0763>
34. Eche D. Análisis de la seguridad alimentaria en la Agricultura familiar del norte del Ecuador. Agroalimentaria [Internet]. 2018;24(47):91–112. Available from: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7169258>
35. Rodríguez MG. Estudio de los animales de traspatio en la cultura tzotzil chamula. Universidad de Córdoba; 2016.
36. Hurtado-Bermúdez LJ, Vélez-Torres I, Méndez F. No land for food: prevalence of food insecurity in ethnic communities enclosed by sugarcane monocrop in Colombia. Int J Public Health [Internet]. 2020 Sep 25;65(7):1087–96. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85088625836&doi=10.1007%2Fs00038-020-01421-3&partnerID=40&md5=75ffffaf799f37d667cc65507536d89f>
37. Sánchez P, Rosique J, Turbay S, Machado M. ESTUDIO DE LA SEGURIDAD ALIMENTARIA Y NUTRICIONAL DE UNIDADES CAMPESINAS PRODUCTORAS DE CAFÉ EN REDISEÑO AGROECOLÓGICO (CUENCA DEL RÍO PORCE, ANTIOQUIA). Agroalimentaria. 2016;22(42):171–89.
38. Weerasekara PC, Withanachchi CR, Ginigaddara GAS, Ploeger A. Understanding Dietary Diversity, Dietary Practices and Changes in Food Patterns in Marginalised Societies in Sri Lanka. Foods [Internet]. 2020 Nov 13;9(11):1659. Available from: <http://sabidi.urv.cat/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cmedm&AN=33202762&site=ehost-live&scope=site>
39. Francis CA, Jensen ES, Lieblein G, Breland TA. Agroecologist Education for Sustainable Development of Farming and Food Systems. Agron J [Internet]. 2017 Jan;109(1):23–32. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85011117152&doi=10.2134%2Fagronj2016.05.0267&partnerID=40&md5=43852847c6237017d852af1dbe42e903>

40. Lapegna P, Perelmuter T. Genetically modified crops and seed/food sovereignty in Argentina: scales and states in the contemporary food regime. *J Peasant Stud* [Internet]. 2020 Jun 6;47(4):700–19. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85084322560&doi=10.1080%2F03066150.2020.1732933&partnerID=40&md5=f98570197d835ca8742fae1ff004e9b6>
41. Garrapa AM. The Corporate Food Regime and Immigrant Farm Workers in California Strawberry Harvests. *Norteamérica* [Internet]. 2017 Jun 10;12(1):233–64. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1870355018300259>
42. Paddock J, Smith AM. What role for trade in food sovereignty? Insights from a small island archipelago. *J Peasant Stud* [Internet]. 2018 Feb 23;45(2):368–88. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85012106630&doi=10.1080%2F03066150.2016.1260553&partnerID=40&md5=05c40329bab1e008a2ae93bc8eda94b>
43. Blas A. Environmental and Nutritional Impacts of Changing Diets and Food Waste in Spain. Universidad Politécnica de Madrid. Universidad Politécnica de Madrid; 2019.
44. Lanka S V, Khadaroo I, Böhm S. Agroecology accounting: biodiversity and sustainable livelihoods from the margins. *Accounting, Audit Account J* [Internet]. 2017 Sep 18;30(7):1592–613. Available from: <https://doi.org/10.1108/AAAJ-12-2015-2363>
45. Fernández-Wulff P. Securing Sovereignities: Implications of Institutional Food Governance Frameworks for Agrobiodiversity Protection in Urban and Peri-Urban Landscapes in Mexico and Ecuador [Internet]. Escuela Jacobea de Posgrado. 2014. p. 1–68. Available from: <http://revista.jacobeia.edu.mx/>
46. Al Shamsi KB, Compagnoni A, Timpanaro G, Cosentino SL, Guarnaccia P. A sustainable organic production model for “food sovereignty” in the United Arab Emirates and Sicily-Italy. *Sustain* [Internet]. 2018;10(3). Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85042566951&doi=10.3390%2Fsu10030620&partnerID=40&md5=8747862aec69f506830bcea8bb7ba260>
47. Seyfang G. Growing sustainable consumption communities. Bekin C, editor. *Int J Sociol Soc Policy* [Internet]. 2007 May 1;27(3/4):120–34. Available from: <https://doi.org/10.1108/01443330710741066>
48. Oba B, Ozsoy Z. Unifying nature of food: consumer-initiated cooperatives in Istanbul. *Soc Bus Rev* [Internet]. 2020 Sep 21;15(4):349–72. Available from: <https://doi.org/10.1108/SBR-07-2019-0100>
49. Soares P, Martinelli SS, Melgarejo L, Cavalli SB, Davó-Blanes MC. Using local family farm products for school feeding programmes: effect on school menus. *Br Food J* [Internet]. 2017 Jun 5;119(6):1289–300. Available from: <https://doi.org/10.1108/BFJ-08-2016-0377>
50. Giuliani A, van Oudenhoven F, Mubaliev S. Agricultural Biodiversity in the Tajik Pamirs. *Mt Res Dev* [Internet]. 2011 Feb 1;31(1):16. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-79953010399&doi=10.1659%2FMRD-JOURNAL-D-10-00109.1&partnerID=40&md5=71e08275712a44e597dc25a1e412b120>
51. Dias T, Barasuol A, Rossato J. Sustainable backyards and food safety: a case study in land reform settlements in the municipality of Canguçu – RS. *IDeAD*. 2020;13:1–28.
52. Haas R, Meixner O, Petz M. Enabling community-powered co-innovation by connecting rural stakeholders with global knowledge brokers. Caiazza, Tiziana Volpe, John L. Sta R, editor. *Br Food J* [Internet]. 2016 Jun 6;118(6):1350–69. Available from: <https://doi.org/10.1108/BFJ-10-2015-0398>
53. Ahmad K, Pieroni A. Folk knowledge of wild food plants among the tribal communities of Thakht-e-

- Sulaiman Hills, North-West Pakistan. *J Ethnobiol Ethnomed* [Internet]. 2016 Dec 8;12(1):17. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84962791635&doi=10.1186%2Fs13002-016-0090-2&partnerID=40&md5=161656c95a9574bcf4c7cadb861f37a9>
54. Ngcoya M, Kumarakulasingam N. The Lived Experience of Food Sovereignty: Gender, Indigenous Crops and Small-Scale Farming in Mtubatuba, South Africa. *J Agrar Chang* [Internet]. 2017 Jul;17(3):480–96. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84979530232&doi=10.1111%2Fjoac.12170&partnerID=40&md5=816306e1058a0cc31eab936d8411ecae>
 55. Naranjo S. Food sovereignty's potential to address poverty and hunger by creating sustainable peasant-led agri-food systems: a case study from the Brazilian Food Acquisition Programme in Mirandiba, Pernambuco. University of Southampton; 2010.
 56. Panaedova GI, Kulagovskaya TA, Cheprakova TN, Yakubova EV. Food Security Problems and Imperatives of the North Caucasus Macro-Region Subjects. *Eur Res Stud J* [Internet]. 2018 Nov 1;XXI(Special Issue 1):359–70. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85056272114&doi=10.35808%2Fersj%2F1186&partnerID=40&md5=a40f365498791adaa244dce8e36ee9c1>
 57. Segura Martínez A-R. Análisis y prospectiva del sector Desarrollo Rural y Seguridad Alimentaria Nutricional desde el enfoque de la Cooperación Española. Universidad Politécnica de Madrid; 2015.
 58. Park CMY, White B, Julia. We are not all the same: taking gender seriously in food sovereignty discourse. *Third World Q* [Internet]. 2015 Mar 4;36(3):584–99. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-84928797329&doi=10.1080%2F01436597.2015.1002988&partnerID=40&md5=c87e6b6f744f1600484133ef74cab6a7>
 59. Rivera-Ferre MG. Can Export-Oriented Aquaculture in Developing Countries be Sustainable and Promote Sustainable Development? The Shrimp Case. *J Agric Environ Ethics* [Internet]. 2009 Aug 30;22(4):301–21. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-67650606816&doi=10.1007%2Fs10806-009-9148-7&partnerID=40&md5=4c47297dc033675e04226046028b69e2>
 60. Timmer P. Supermarkets, Modern Supply Chains, and the Changing Food Policy Agenda [Internet]. Center for Global Development. 2009. Available from: www.cgdev.org
 61. de Paula N. A Insegurança Alimentar e a Ordem Neoliberal: desafios para uma agenda contra-hegemônica. *Rev Parana Desenvol*. 2017;38(133):23–37.
 62. Tendero G. La ciutat agrària. Agricultura urbana i sobirania alimentària. Barcelona; 2016.
 63. Lopes MS, Araújo ML de, Lopes ACS. National general truck drivers' strike and food security in a Brazilian metropolis. *Public Health Nutr* [Internet]. 2019 Dec 9;22(17):3220–8. Available from: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85070636407&doi=10.1017%2FS1368980019001939&partnerID=40&md5=25c58abe5adbfd10dd1b247cdfa22ed8>

ANNEXES

Annex 1: Llista de comprovació d'una revisió narrativa

Narrative Review Checklist

Section/topic	#	Checklist item	Reported on page or line #
TITLE			
Title	1	Identify the report as a Narrative Review of ...	Portada
ABSTRACT			
Unstructured summary	2	Provide an unstructured summary including, as applicable: background, objective, brief summary of narrative review and implications for future research, and clinical practice or policy development.	Pàgina 4
INTRODUCTION			
Rationale/background	3	Describe the rationale for the review in the context of what is already known.	Pàgina 5,6
Objectives	4	Specify the key question(s) identified for the review topic.	Pàgina 6
METHODS			
Research selection	5	Specify the process for identifying the literature search (eg, years considered, language, publication status, study design, and databases of coverage).	Pàg. 6-8
DISCUSSION/SUMMARY			
Narrative	6	Discuss: 1) research reviewed including fundamental or key findings, 2) limitations and/or quality of research reviewed, and 3) need for future research.	Pàg 19-25
Summary	7	Provide an overall interpretation of the narrative review in the context of clinical practice and/or the Nutrition Care Process for registered dietitian nutritionists, clinical practice for other health professionals, policy development and implementation, or future research.	Pàg. 25

Annex 2: Abreviatures

SA: Seguretat Alimentària

IA: Inseguretat Alimentària

SOA: Sobirania Alimentària

RAC: Règim Alimentari Corporatiu

MA: Malbaratament alimentari

DD: Diversitat Dietètica

Annex 3: Extracció de dades

Annex 3: Extracció de dades							
Autor i any	País	Tipus d'estudi	Grup d'estudi	Metodologia	Objectiu	Resultats generals	Resultats sobre SOA
K. Al Shamsi et al. (2018)	Emirats Àrabs; Sicília;	O: prospectiu, transversal, analític	Dues comunitats agrícoles amb pràctiques orgàniques	Qt i Ql: Entrevista	Analitzar la relació entre sostenibilitat, SA, SOA i les pràctiques de producció orgànica	S'ofereix producte fresc, de temporada i venda en CCD. Permet preus més carns i vendes exitoses. Cal suport institucional i bona promoció per xarxes socials. Les CCD milloren el capital natural, humà, social i financer de les comunitats rurals, promocionen el desenvolupament d'un territori, sensibilitzar de l'impacte ambiental. L'agricultura orgànica redueix l'impacte ambiental.	La SOA ha de sortir d'un procés participatiu amb consciència de territori. La borda de terres al mercat mundial permet garantir la SA i vincular-la amb la SOA amb principis de sostenibilitat econòmica, social, ambiental i cultural
A. Giuliani et al. (2011)	Tadjikistan. Districtes de Shugnan, Rushan i Vanj	O: prospectiu, transversal, analític	78 agricultors de 18 pobles	Ql: Enquesta semiestructurada	Entendre la importància de l'agrobiodiversitat per a les comunitats de muntanya i investigar el potencial de mercat dels productors locals derivats de poma, albercoc i morera.	Tenen propietat de terres per al cultiu, de poca extensió i amb varietats locals. Aïllats per les muntanyes. El consum domèstic es fa basat en les qualitats de l'aliment. Processament tradicional dels aliments a nivell domèstic i cooperatives de petits pobles. Empren CCD. Colls d'ampolla per plagues, manca de mecanització, equipament i instal·lacions per emmagatzematge i distribució, manca d'envasos adequats, etiquetatge, menys protagonisme que els productes importats. La promoció de beneficis dietètics d'espècies fruiteres descuidades millora els ingressos dels productors, i el consum domèstic evita desplaçar les varietats locals per les exòtiques.	Per contribuir a la SOA cal ajuda institucional, promoció de la qualitat nutricional, gestió de plagues, formació per els productors, difusió de tecnologia tradicional, microcrèdit per als productors, creació d'infraestructures, apostar per CCD. És un sistema basat en la qualitat, la identitat local i la solidaritat, adequat a la cultura i territori. Millora dels mitjans de subsistència comunitaris, conservació d'agrobiodiversitat i assoliment de la SOA.
C.A. Francis et al. (2017)	Suècia	I: prospectiu, transversal, analític	-	Ql	Oferir sis propostes aplicables en el futur per guiar el plantejament i la pràctica en l'educació, així com recerca sobre l'agricultura i sistemes alimentaris per completar aquesta educació	Adaptar-se als recursos naturals limitats i al canvi climàtic. Desenvolupar sistemes que es basin en tecnologies i recursos locals adequats. Apostar per l'agricultura diversificada. Superar l'estancament institucional en l'educació i la planificació de la investigació. Fer-ho des dels principis i l'agricultura ecològica, adaptar l'avaluació de la sostenibilitat multicriteri dels sistemes alimentaris, treballar amb els agents implicats, crear una comprensió holística per avaluar els sistemes i el disseny dels futurs escenaris, maximitzar l'ús de recursos contemporanis en els sistemes alimentaris locals, emfatitzar en l'aprenentatge social. Reptes actuals i de futur: produir	-

S. Lanka et al. (2017)	Índia	O: prospectiu, transversal, analític	Cooperativa productora de cafè	QI: Observació dels participants; grups de discussió; entrevista no estructurada	Proporcionar una perspectiva social i ecològica del paper de l'agroecologia en el suport dels mitjans de subsistència sostenibles d'una cooperativa de petits productors de cafè, on tenen poc valor al final de la cadena	suficient menjar per cobrir necessitats, assegurar l'equitat en l'accés, manteniment de l'ecosistema Apliquen tècniques agroecològiques tradicionals, empren llavors autòctones, participen del comerç internacional però amb dependència cap al RAC. Diversifiquen el cultiu per guanyar estabilitat econòmica i acabar amb els abusos dels intermediaris, incrementen els ingressos, la biodiversitat, fertilitat del sòl i restableixen l'ecosistema. La SA es pot veure disminuïda per la dependència a les cadenes de valor corporatives per l'extracció de plusvàlua i control dels preus. Els governs no promouen la investigació entorn a l'agroecologia ni les CCD, sinó que subvencionen a l'agricultura industrial.	El potencial emancipador d'una transformació agroecològica es pot considerar complet quan les dues parts més importants del sistema alimentari, els consumidors i els productors, es poden relacionar directament mitjançant el desenvolupament de xarxes alimentàries alternatives.
D. Eche (2018)	Equador. Cantons situats a la Costa, Serra i Amazonas	I: prospectiu, transversal, analític	443 llars amb economia agrícola	Qt: Enquesta estructurada amb preguntes tancades	Proveir d'informació validada empírica i estadísticament sobre cada un dels pilars de la SA, per guiar l'elaboració de projectes i polítiques enfocats a combatre la desnutrició i a millorar la SA en les zones rurals.	L'accés a aliments limitat pels ingressos familiars. Disponibilitat d'aliments depèn de la diversitat agrosistema, el baix ingrés econòmic agrícola incrementa la escassetat d'aliments, la temporalitat d'accés durant estiu per les condicions climàtiques adverses, sense infraestructura per vendre productes, distància dels mercats. Ús d'aliments: l'escassetat d'aliments redueix al qualitat, quantitat i provoca angoixa i perturbació alimentària. La migració a la ciutat pot millorar la SA. Millorar la SA amb l'assistència als més vulnerables, incrementar la productivitat agrícola i laboral per reduir la pobresa i l'escassetat d'aliments.	Cal mantenir els sistemes agroalimentaris familiars per mantenir la SA rural, reduir la pluriactivitat rural i la migració cap a la ciutat. La disminució en la diversitat de cultius redueix l'accés, la disponibilitat i l'ús dels aliments en les llars urbanes, i fa incrementar la demanda d'importacions, augment del preus dels aliments (altera l'estabilitat) i altera la SOA.
A. Segura (2015)	Estat Espanyol	Tesi doctoral	-	QI: Taller participatiu; enquesta DELPHI; entrevista en profunditat	Millorar l'eficàcia i l'eficiència de les intervencions i actuacions de la Cooperació Espanyola Internacional al Desenvolupament en el sector Desenvolupament Rural i Seguretat Alimentària i Nutricional	Sistema orientat a la producció intensiva per a l'exportació, a preus baixos, gran automatització, aliment percebut com una mercaderia, aliments poc saludables. Caminar cap a la producció local per reduir la dependència alimentària, més ecològic, reclamar el control de la cadena alimentària per part dels productors. Obstacles: tècnics, econòmics, culturals i polítics. No hi ha un problema d'insuficiència alimentària sinó de distribució, cal treballar per democratitzar l'alimentació.	La disminució de la dependència econòmica envers a les importacions permet guanyar SOA

R. Haas et al. (2016)	Nepal	I: prospectiu, longitudinal, analític	600 petits productors indígenes caçadors i nòmades, en pobresa extrema i analfabets	Qt i QI: Intervenció en triple hèlix	Lligar el concepte de triple hèlix amb l'estudi d'un cas en un context de desenvolupament agrícola comunitari i innovador	Augment de terres cultivades; educació per a agricultors, famílies i joves; augment de superfície de reforestació; diversificació del cultiu; canvi per cultius de major valor; augment de la recol·lecció d'herbes silvestres; increment dels ingressos econòmics. Es poden millorar les condicions de vida de les comunitats marginades de manera sostenible i amb major capital humà. Perquè un projecte de coinnovació estigui complet ha de contenir creadors de coneixement, connectors (sector universitari), facilitadors del mercat i financers.	-
A. Blas (2019)	Estat Espanyol	Tesi doctoral	Llars espanyoles	Qt: Revisió narrativa	Estudiar els patrons de consum actuals dels espanyols i el possible allunyament que s'està duent a terme respecte la dieta DM i recomanada, així com el MA, avaluant els impactes hídrics i nutricionals d'aquestes pràctiques	La gran part de PH es vincula amb l'aigua verda, indica que l'ús de la terra determina en gran mesura la PH. Els aliments que provoquen més PH són els aliments importats i la carn, greixos, oli i lactis. Patró alimentari actual allunyat respecte de la DM recomanada, que és menys calòrica i més rica en fibra i micronutrients. Amb la DM s'obté més energia, fibra, macronutrients i micronutrients per litre d'aigua utilitzada. Un canvi cap a la DM amb producció alimentària local (més fruita, peix i verdures) i reducció del MA produirien estalvis significatius d'aigua i beneficis nutricionals.	-
P. Sánchez et al. (2016)	Conca del riu Porce, Antioquia (Colòmbia). Municipis de Amalfi, Gómez Plata, Santa Rosa de Osos, Santo Domingo y Yolombó	I: prospectiu, transversal, analític	10 llars de camperols	Qt i QI: IMC pel criteri IOTF; test de la U de Mann-Whitney; observació etnogràfica	Analitzar la situació de SA i l'estat nutricional del grup familiar en 10 unitats camperoles caficultores del nord-est antioqueño, que es troben dins una proposta de transformació i disseny de la seva producció mitjançant principis agroecològics	Conformació familiar nuclear, amb èxode juvenil, pare cap de la casa. Economia centrada en 90% agricultura. Repartiment de tasques per gèneres. 40% amb dificultats econòmiques. Tot tenen finques pròpies però de poca extensió, de policultiu i amb animals, autoconsum, producció escalonada, mà d'obra familiar i amb xarxes de suport veïnal. La dieta respon a un patró variat d'aliments, la majoria cultivats per a l'autoconsum, però hi ha poca varietat entre àpats per estalviar temps i menjar. Hi ha insuficiència en l'accés alimentari per la condició socioeconòmica i per la cultura de la dieta monòtona. La IA era autopercebuda per la meitat dels enquestats degut a la inestabilitat econòmica. Les dones i majors de 40 anys tendeixen al sobrepès i l'obesitat. Cal procurar que la SA vagi d'acord amb una salut nutricional, adequant la dieta i el nivell de sedentarisme.	L'autoabastiment alimentari proporciona majors nivells de SA i SOA

M. Rodríguez (2016)	Chamula (Mèxic)	O: prospectiu, transversal, descriptiu	Famílies agricultores, producció animal i petites plantacions de tipus comercial	Qt i Ql: Enquesta; entrevista; observació; procés SIV	Estudiar i documentar les característiques vigents sobre la multifuncionalitat dels animals al rere-pati en les estratègies de vida	Escolarització en el 56% de les dones. Menys escolarització de les dones i per tant menys independència, desenvolupament i millora de la qualitat de vida i benestar de les persones al seu càrrec. Família nuclear amb una parcel·la inferior a 1ha, repartiment de tasques per gèneres. Aprofitament de recursos locals. Autoabastiment, ingressos econòmics i elements culturals. Agricultura comercial i petits comerços locals. Les dones tenen una càrrega laboral de 17h i fan la transmissió cultural-històrica, responsables de la reproducció social. Conserveu els recursos locals, el patrimoni ancestral contra polítiques inadequades i subsidis generadors de dependència. Les dones tenen un gran lligam amb l'alimentació de tota la família, i presenten un gran aïllament respecte el mercat alimentari més occidental. La tria d'aliments depèn del seu nivell educatiu i dels coneixements en nutrició i alimentació que tinguin (les dones sense una xarxa familiar o veïnal tenen menys coneixements). Accés alimentari condicionat per la dependència econòmica cap als homes de la casa ja que elles no poden assumir el treball reproductiu i productiu alhora. Socialitzen la cultura alimentària entre generacions, això les apodera col·lectivament. Patrons de consum adaptats per reduir MA i guanyar resiliència.	-
A. Voola et al. (2018)	Índia sud	O: prospectiu, transversal, analític	25 dones que participen de programes socials, de 33,3 anys de mitjana i analfabets. 15 eren monoparentals	Ql: Entrevista semiestructurada	Estudiar el comportament alimentari de famílies no nuclears en absoluta pobresa	Accés alimentari condicionat per la dependència econòmica cap als homes de la casa ja que elles no poden assumir el treball reproductiu i productiu alhora. Socialitzen la cultura alimentària entre generacions, això les apodera col·lectivament. Patrons de consum adaptats per reduir MA i guanyar resiliència.	-
K. Ahmad, A. Pieroni (2016)	Turons de Thakht-e-Sulaiman (Pakistan)	O: prospectiu, transversal, descriptiu	72 membres de les comunitats indígenes, en 10 pobles diferents, pobresa extrema i IA generalitzada	Ql: Entrevista en profunditat; debats en grup	Documentar els coneixements tradicionals populars de les plantes comestibles silvestres i analitzar la seva variació entre generacions	51 espècies de plantes silvestres, de 28 famílies. Temporalitat del consum. De les espècies documentades, el 14% són comercialitzables. Les plantes silvestres comestibles segueixen tenint un paper central en l'alimentació i la cultura de la zona, i els coneixements populars són notables, tot i que disminueixen de generació en generació. Reavaluar les espècies registrades en projectes locals per fomentar estratègies endògenes de SA, i reavaluar el patrimoni cultural i mantenir CCD	-
G.T. Panaedova et al. (2018)	Caucas	O: prospectiu,	Població del nord dels Caucas	Qt: Dades d'organitzacions	Analitzar la influència de la potencialitat dels recursos i els factors	Les sancions alimentàries no augmenten la producció d'aliments domèstics. La pujada de preus dels aliments afecta negativament al nivell de vida de la gent. Cal	-

		transversal, analític		internacionals i articles científics	complexes en l'estat de SA pel desenvolupament i justificació de les eines per millorar els mitjans de vida	substituir les importacions per productes locals apostant per crear infraestructures i crèdits fiscals que en incentivin la producció, assistència per a la compra d'aliments. La SA està relacionada amb el desenvolupament macroeconòmic sostenible, la promoció del sector agroindustrial, implementació de polítiques socials, millora del nivell de vida de la població, i el subministrament d'aliments garantit a tota la població.	
S. Naranjo (2010)	Mirandiba, Pernambuco (Brasil)	Tesi doctoral	359 famílies de 18 comunitats rurals pobres (14 famílies de dues comunitats com a estudi de cas detallat), pluges limitades i períodes llargs de sequera i calor	QI: Entrevistes semiestructurades i informals; grups focus; observació dels participants	Avaluar la implementació i els efectes locals d'una política basada en tres principis de SOA i determinar de quines maneres i fins a quin punt promou la SOA a la pràctica	Preus: l'augment permetria major producció, diversificació del cultiu i capacitat de subsistència amb independència econòmica. Promoció agroecologia: promou cultius tradicionals, la pujada dels preus en productes agroecològics n'incentivaria la pràctica. La diversificació del cultiu permet major flexibilitat amb l'entrega de productes contractats (reducció del risc d'endeutament), menys MA perquè no es segueixen criteris estètics al triar productes frescos. Prioritzar els camperols i agricultors familiars pobres. Promocionar el producte local facilitant fàbriques de processament per substituir les importacions i millorar els patrons de consum. L'alimentació escolar amb productes locals permetrà fer front a la pobresa rural i n'impulsarà el desenvolupament.	La SOA es pot aconseguir localment mitjançant polítiques els FAP i altres polítiques i moviments populars, que permeten la millora del benestar als camperols, la SA, l'autoestima i garantir els mitjans de subsistència suficients. El FAP també contribueix al desenvolupament de sistemes locals de comerç alimentari i a la promoció de l'agroecologia
P. Lapegna, T. Perelmuter (2020)	Formosa (Argentina)	O: prospectiu, longitudinal, descriptiu	Grup de productors de Formosa	QI: Entrevistes semiestructurades; notes de camp; observacions de camp	Investigar les dinàmiques que es donen entre l'expansió de la indústria dels transgènics i els obstacles per la SOA	Els productors varen adoptar tècniques agroecològiques i es varen organitzar en mercats locals per promoure les CCD, el control de la cadena, reduir els intermediaris, diversificar el cultiu, obtenir millors preus i oferir aliments saludables i frescos. Montsanto i el govern local varen fer un acord per poder arrendar les terres de camperols i fer monocultiu de transgènics, acompanyat d'exposició agroquímica i contaminació dels cultius no transgènics propers. Els productors varen reduir els ingressos per abusos del govern, inestabilitat econòmica, reducció del nivell dels mitjans de subsistència com a agricultors, sense abastiment per a l'autoconsum degut al monocultiu enfocat a l'exportació, menys resiliència, limitant així la SA. Es	-

						trobaven amb obstacles per organitzar formes cadenes alimentàries alternatives al RAC.	
G. Seyfang (2007)	Norfolk (Regne Unit)	O: prospectiu, transversal, analític	Consumidors d'una cooperativa agrícola amb producció orgànica, local i de temporada	Qt i Ql: Entrevistes semiestructurades; enquesta; visita al lloc;	Avaluar l'eficàcia de les iniciatives comunitàries per assolir els objectius de consum sostenible	Augment de les vendes en un 70% el primer any, i ampliació dels punts de venda. Els consumidors valoren que la cooperativa garanteix la venda de producte local, manté la circulació de l'economia local, preserva les tradicions i el patrimoni local, promou CCD, redueix la petjada ecològica al ser aliments locals i ecològics, incentiva la participació comunitària i la relació estreta entre productor i consumidor, conèixer l'origen i producció de l'aliment, i permet crear una xarxa dins de la comunitat al proporcionar un punt de trobada.	-
L. Hurtado-Bermúdez et al. (2020)	Vall del riu Cauca (Colòmbia)	O: prospectiu, transversal, analític	743 individus entrevistats per avaluar la SA, 8 membres de la comunitat entrevistades	Qt i Ql: Enquesta; entrevista semiestructurada	Avaluar com els sistemes alimentaris de les zones properes als monocultius de canya de sucre influeixen en la prevalença d'IA	Les tres comunitats ètniques estudiades tenien valors >70% d'IA. Associada a ingressos econòmics, seguretat social, gènere, presència de menors a la llar, propietat de la terra (la propietat col·lectiva millorava l'autoabastiment per als indígenes). Les cultures ètniques estan en perill d'extinció, mentre que la SA i la SOA de les comunitats indígenes i negres s'han vist afectades negativament per la intervenció del RAC amb el monocultiu de canya de sucre	Pèrdua de SOA associada a economia familiar dependent del treball assalariat precari (en la comunitat negra) i a la venda o lloguer de terres. El monocultiu de canya de sucre ha generat crisi alimentària, social, cultural i política relacionada amb la migració, el desarrelament i la pèrdua de control sobre el territori. La propietat de terra no garanteix la SA per defectes estructurals en l'ús i control de les terres. Els ingressos en indígenes no és suficient per satisfer la demanda d'aliments a tots els membres de la llar.
D. Roncato et al. (2020)	Sao Paulo (Brasil)	O: prospectiu, transversal, descriptiu	150 famílies de Sao Paulo beneficiàries o no del Programa Bolsa Família (PBF)	Qt i Ql: Enquesta; qüestionaris validats; escala brasilera d'IA; anàlisi de clústers	Identificar patrons dietètics de famílies beneficiàries o no del PBF analitzant la seva associació amb els nivells d'IA	Tres patrons dietètics: restringit, saludable i tradicional. Restringit: baix nivell educatiu, antecedents d'anèmia (49% dels del patró restringit), IA moderada o severa, edat mitjana més alta i sense fills, més consum de processats, rics en calories i poc consum de fruites i verdures. Patrons saludable i tradicional: associat a l'origen de la població, SOA, major consum de la majoria d'aliments, i menor consum de menjà ràpid, fregits, peix i marisc. Inserció al PBF associada a famílies amb llars més petites, monoparentals, amb fills a la casa, reben altres	Les famílies vulnerables tenen menys autonomia alimentària, es veuen obligats a seguir un patró dietètic restringit degut als pocs ingressos que tenen i per tant una pèrdua de SOA. El dret humà a l'alimentació es priva quan la ingesta és inferior a la d'altres membres o va associada a l'origen de les famílies. La SA s'ha d'associar als factors de tenir accés als serveis de salut, educació alimentària i nutricional respecte a pràctiques i hàbits i altres valors implícits. Les

						prestacions econòmiques i tenir el cap de la família treballant, ingressos econòmics baixos.	famílies vulnerables exigeixen una xarxa de suport i protecció social, polítiques i programes que cobreixin els aspectes relacionats a la SA, més enllà de valorar la ingesta calòrica o l'antropometria.
P. Fernández-Wulff (2014)	Districte Federal (Mèxic); Districte Metropolità de Quito (Equador)	O: prospectiu, transversal, analític	-	QI	Entendre com es troba un enfocament de la SOA en els marcs institucionals de governança alimentària, en contrast amb un enfocament de SA, i com influeixen en la protecció de l'agrobiodiversitat a nivell de ciutat	Les polítiques institucionals a nivell local poden tenir un paper important en la conservació de l'agrobiodiversitat, a través de la correcta interacció entre governança alimentària i normatives ambientals orientades a l'agrobiodiversitat, sense incrementar la IA. Aportar suport econòmic públic per preservar les varietats locals, pot emplaçar als agricultors a treballar i conservar-les. Crear designacions per la conservació de la terra, hàbits aquàtics i programes especials per l'agricultura urbana. L'agrobiodiversitat permet la conservació del sòl, la reforestació, la purificació de l'aigua, suplementos dietètics. Tornar a entendre l'agricultura tradicional, produir aliments en un agroecosistema sostenible.	La SOA empeny als governs locals a garantir la SA i la protecció de l'agrobiodiversitat. Enfoca els drets col·lectivament, a defensar des de les institucions però sobretot amb la participació col·lectiva, i dirigir-se a la sostenibilitat ambiental. Evitar polítiques assistencialistes i apostar pels canvis estructurals. La SOA crea un sentiment de comunitat i permet recuperar la identitat.
T. Dias et al. (2020)	Canguçu, Rio de Grande do Sul (Brasil)	O: prospectiu, transversal, descriptiu	4 famílies beneficiàries del projecte (agricultura familiar), pobresa amb ingressos per la meitat del mínim;	QI: Observació; converses; entrevistes	Analitzar el desenvolupament de la producció sostenible d'aliments després d'un període de 4 anys de l'aplicació del projecte de política pública Patis sostenibles.	La confiança entre tècnics i beneficiaris va permetre que el projecte s'apliqués amb èxit, ja que coneixen el context. Es va fertilitzar el sòl amb fertilitzants orgànics de la pròpia finca, i la cura del cultiu es feia entre tota la família. Es va recuperar el model de pati tradicional, la qual cosa va motivar als participants. Es varen canviar els hàbits alimentaris: major consum de fruites i sucres naturals, processament de la fruita a casa, alguns amb ingressos extrems amb la seva venda al mercat o per alimentació escolar, augment de diversitat d'espècies vegetals (qualitat aliments, canvi d'hàbits, proporcionen ombra i paisatges a la casa). Representa un símbol d'identitat la relació entre terra i paisatge, i augmenta la SA de les famílies.	S'evidencien termes qualitatius fins ara no tinguts en compte, com la importància de tenir uns tècnics arrelats al territori, un factor que interfereix objectivament en la correcta o no implementació de les polítiques públiques amb l'objectiu de garantir la SOA dels beneficiaris.
A. Garrapa (2017)	Oxnard, Califòrnia (EUA)	O: prospectiu, transversal, analític	Jornalers immigrants provinents de Mèxic	QI i QI: Observació; participació en activitats; grups focals; entrevistes semiestructurades	Analitzar els efectes relacionats amb l'afirmació del model corporatiu multinacional en la cadena comercial agroalimentària	Les grans empreses multinacionals controlen patents i preus de les baies. Els supermercats exigeixen una producció contínua i atemporal a preus assequibles, i aquesta necessitat s'imposa a tota la cadena alimentària. Per poder assumir aquesta producció contínua, redueixen les despeses de producció	-

subcontracten els treballadors a través d'empreses especialitzades i automatitzen la feina per accelerar el ritme i reduir els sous dels jornalers immigrants. La diversificació al llarg de la cadena productiva dificulta la organització sindical. Els supermercats tenen forts impactes en el model de distribució i consum, en l'organització del treball agrícola i les condicions laborals que viuen els jornalers immigrants. Les companyies multinacionals controlen tota la cadena de producció, estructura oligopòlica, capacitat de definir els preus finals i d'obtenir la major part dels beneficis.

M. Ngcoya, N. Kumarakulasingam (2017)	Mtubatuba, KwaZulu-Natal (Sud-Àfrica)	O: prospectiu, transversal, descriptiu	Dona de 64 anys, d'un poble rural prop de Mtubatuba	QI: Entrevista en profunditat	Explorar l'experiència d'una agricultora de Sud-Àfrica en el desenvolupament del seu cultiu, identificant-ne les dificultats que se troba	En una zona amb molt poca o gens SOA, la voluntat, l'elecció calculada de les plantes i les xarxes socials de suport, i malgrat el poc suport estatal, permeten desenvolupar una certa autonomia i SA	La SOA també inclou una reorientació de la vida cap a la natura, el sòl i els avantpassats. El gènere i l'ètnia redueixen l'autonomia respecte el RAC. Per fer resorgir la SOA en contextos incipients, requereix d'una transformació radical de les relacions socials de l'agricultura.
P. Weerasekara et al. (2020)	Sri Lanka	O: prospectiu, transversal, analític	400 dones en edat productiva (18-49 anys) en zones marginades de Sri Lanka	Qt: Enquesta transversal (R24h), qüestionari administratiu	Investigar l'adequació nutricional, la DD, la pràctica dietètica i els canvis tradicionals en els patrons dels aliments a diferents zones marginades	Menys DD quan es redueix la producció pròpia i augment de compra d'aliments als mercats, manca de terres fèrtils, agrocomercialització, menor coneixement en nutrició, pèrdua de cultura alimentària tradicional, baixos ingressos i alts preus dels aliments. Conseqüència de patrons alimentaris inadequats, polítiques nutricionals i la governança de Sri Lanka. Associació entre DD i àrea rural-urbana, ingressos mensuals, nivell educatiu, font d'aliment, nivell d'índex de massa corporal i estat de salut. En dones es donen valors inferiors en DD i SA. No disminueix el consum de varietats nutricionals i agrobiodiversitat.	-
B. Oba, Z. Ozsoy (2020)	Istanbul (Turquia)	O: prospectiu, transversal, analític	23 cooperatives creades pels consumidors	QI: Entrevista no estructurada; observació; anàlisi dels participants	Estudiar com els activistes implicats en cooperatives iniciades pels consumidors desafien les pràctiques del sistema neoliberal i desenvolupen	-	Volien posar al centre els petits agricultors d'acord amb els valors i les pràctiques de les CCD i el moviment per la SOA. Amb aquest sistema alternatiu de subministrament d'aliments s'espera que permeti tenir sobirania tant els productors com els consumidors. Tornar a un sistema més tradicional de

					contrapràctiques arrelades als seus valors	producció, amb autonomia dels petits productors, la importància del coneixement local i la responsabilitat en la preservació del sistema ecològic.	
P. Soares et al. (2017)	Brasil	O: prospectiu, longitudinal, analític	16 agents implicats en la cadena alimentària, menú escolar de 130 dies	Qt i Ql: Entrevista	Explorar l'efecte de l'ús de productes alimentaris procedents de granges familiars en els menús escolars del programa d'alimentació escolar (SFP)	Major presència de fruita, verdura, llegums i aliments concentrats, més varietat de productes frescos, naturals i orgànics als menús escolars quan hi ha proximitat amb la producció d'aliments i l'escola. Reducció progressiva dels aliments concentrats	El disseny de la política agroalimentària augmenta la disponibilitat d'aliments saludables als menús escolars i té resultats beneficiosos per promoure menjars saludables a les escoles
J. Paddock, A. Smith (2018)	Illes Truks i Caicos de les Índies Occidentals	O: prospectiu, transversal, descriptiu	Població d'edat avançada de les illes Trucks i Caicos	Ql: Entrevista; grups de discussió	Explorar les vies d'alimentació de les illes Truks i Caicos de les Índies Occidentals	Les importacions reclamades pels turistes i els proveïdors d'EUA han substituït els aliments locals tradicionals, i han provocat canvis en els patrons alimentaris i en la cultura alimentària. L'economia ha virat del primer sector al terciari, reduint la producció per al consum local i provocant dependència econòmica envers a la indústria del turisme per part dels treballadors. Hi ha major IA perquè les importacions no són aliments frescos, sans i a preus accessibles.	Les petites economies insulars ofereixen i requereixen casos únics per entendre com es podrien desenvolupar les condicions en sobirania del comerç d'acord amb un marc de SOA. És important fer un enfocament interdisciplinari per afavorir futurs alimentaris més sostenibles, més sobirans i segurs.

O: observacional; I: intervenció; Qt: quantitatiu; Ql: qualitatiu; SA: seguretat alimentària; IA: inseguretat alimentària; SOA: sobirania alimentària; MA: malbaratament alimentari; CCD: cadenes curtes de distribució; RAC: règim alimentari corporatiu; DM: dieta mediterrània; PH: petjada hídrica; DD: diversitat dietètica.